

РОЗДІЛ III
НЕАВТЕНТИЧНІ
АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ

ВСТУПНІ УВАГИ

Під час ознайомлення з документальними матеріалами Галицько-Волинського князівства не можна не звернути увагу на документи-фальсифікати. Більшість їх датована XIII — першою половиною XIV ст. або засвідчує сюжети, що віддзеркалюють (чи можуть віддзеркалювати) діяльність осіб та різні події, пов'язані із цими сторіччями. Сьогодні відомі 26 таких актів і документів. Писані вони від імені князів Романа (Романа Мстиславича?), Лева або Лева, сина Данила (можливо, й Лева Юрійовича), волинського князя Дмитра-Любарта Геди́миновича.

Коли вони були виявлені, ніхто не сумнівався в автентичності цих документів. І впровадження їх у науковий обіг було значною подією. Відбувалося це здебільшого ще в XIX ст., про окремі з них, однак, дослідники знали і використовували їх уже в XV—XVIII ст. Адже йшлося про невідомі раніше документи, яких у відсотковому відношенні до відомої загальної кількості актового матеріалу, що стосувався галицько-волинських земель того періоду, було порівняно багато. Важливо, що це відбувалося саме тоді, коли документальна спадщина стала активно використовуватись у дослідженнях з історії України та Східної Європи, а для їх аналізу застосовувалися нові методи, оперті переважно на історико-порівняльному аналізі різних видів і типів джерел. М. Грушевський, розглядаючи низку грамот князя Лева (Лева Даниловича) — звичайно, малися на увазі фальсифікати, — писав, що „нелегко зовсім викинути з-поміж джерел таку цінну річ, як грамоти руського князя Льва, або Льва Даниловича XIII ст.“¹ На початку XX ст. він знав 20 таких документів. Згодом число фальсифікатів, писаних тільки від імені князя Лева чи Лева Даниловича, збільшується на кілька одиниць, поодинокі виявляються й досі.

---

¹ Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти...— С. 2.

До М. Грушевського², як вказувалося раніше, документи, писані від імені галицько-волинських князів Романа, Лева Даниловича чи Дмитра-Любарта, вивчали і використовували Л. Кишка³, Л. Шептицький, василіяни⁴, М. Карамзін⁵, В. Левицький⁶, Д. Зубрицький⁷, А. Левицький⁸, А. Прохаска⁹, але чи найдетальніше — А. Петрушевич¹⁰ та І. Линниченко¹¹, які понад 15 текстів цих документів опублікували вперше. Отже, спеціальне вивчення фальсифікатів і їх використання чи невикористання з науковою метою розпочалося давно (принаймні з другої половини XVIII ст. безперервно) і триває до сьогодні. У дослідженні цих документів та їх застосуванні (особливо документів, писаних від імені князя Лева, сина Данила, чи просто Лева) першорядними питаннями були і залишаються докази їх автентичності або неавтентичності, відповідно й вартості змісту. Навколо цих питань уже тривалий час точиться дискусія. Одні дослідники беззастережно відносять ці грамоти до утворень пізнішого часу, другі — ділять на умовні (здебільшого канцелярські) та повні фальсифікати, треті — знаходять з-поміж них документи, зміст яких викликає довіру, та вважають їх автентичними. Однак, як зауважувалося раніше, заслуга історіографів, наприклад другої половини XIX — початку XX ст. (під цим кутом зору, зокрема, виділяються праці М. Грушевського, І. Линниченка,

² Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти...— С. 1—22; його ж. Еще о грамотах...— С. 267—283; його ж. Історія України-Руси.— Львів, 1905.— Т. III.— С. 108—109, 520—521; Т. V.— С. 145, 150.

³ НМ у Львові, від. рук. і стародрук. кн., Л. р., № 141, с. 66—69. Див. також далі IV, № 105.

⁴ Там само; також: IV, № 107.

⁵ Карамзин Н. М. Історія...— Т. IV.— С. 370, 377, 389—390, 419—422.— Прим. 175, 203, 268, 276.

⁶ L[ewicki] B. Dyplom...— S. 147—155.

⁷ Zubrzycki D. Rys ...— Dokumenta...— S. 16—22 та ін.; Зубрицький Д. Критико-историческая повесть...— С. 2—6.

⁸ Lewicki A. Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla.— Przemyśl, 1880.— S. 94—96.

⁹ Prohaska A. Lenna i maństwa...— S. 4—6.

¹⁰ Петрушевич А. Пересмотр грамот...— С. 81—93, 145—147, 191—192.

¹¹ Линниченко И. А. Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси // Журнал Министерства народного просвещения.— Санкт-Петербург, 1891.— Май.— Ч. ССLXXV.— С. 146; його ж. Черты из истории сословий...— С. 52—56; його ж. Грамоты галицкого князя Льва...— С. 81, 100—102. Публікували тексти грамот: Strzetelska-Grynbergowa Z. Staromiejskie...— S. 93—109; Каманин И. М. Из истории подложных документов...— С. 3—7 та ін.

Д. Щербаківського, І. Каманіна), полягає, по-перше, у піднесенні питань дипломатичної оцінки середньовічного документа в Україні на новий науковий рівень, що засвідчує насамперед фаховий аналіз документа як явища; по-друге, при дослідженні документа застосовуються уже значною мірою різні методи оцінки, а аналіз спирається на відомий східнослов'янський дипломатичний, візантійську, ватиканську і загальноєвропейську дипломатичну традицію. Втім, головна увага зосереджується на комплексі внутрішніх ознак документа — змісті, будові й мові (зовнішні ознаки втрачені у списках); по-третє, що дуже важливо, при аналізі документа тогочасна наукова історіографія не задовольнялася вивченням тільки текстів, а спиралася на широкий історичний матеріал і супровідні джерела, а це давало можливість увійти в контекст появи документа, його провенієнцією, водночас і в епоху, в якій він створювався.

Найтиповішою ілюстрацією категоричного підходу до трактування документів першої групи дослідників є оцінка М. Грушевського. Він, наприклад, стосовно грамот Лева (Лева Даниловича) доходить таких висновків: „Грамоти з іменем Льва [...] всі підроблені“ або: „Не маємо документів князя Льва — це все пізні фальсифікати“ тощо¹². Грамоту князя Дмитра-Любарта Гедиміновича з 1321 р. (1322) історик також уважав підробкою кінця XVI ст.¹³

Ця думка побутувала десятки років і, зрештою, визначала позицію багатьох істориків щодо оцінки цих документів. З української історіографії вона потрапляє у закордонну. В оцінках опонентів щодо визнання чи невизнання документів, писаних від імені князя Лева чи Лева, сина Данила, деколи простежується навіть якась упередженість (Б. Барвінський). Створюється враження, що деякі дослідники заздалегідь визначили грамоти як недостовірні, лише згодом шукаючи (радіше не шукаючи) аргументації для такого рішення. Навички, провоковані авторитетами, набуваються легко, визволяться від їх залежності — тривалий і трудомісткий процес.

І. Линниченко, розглядаючи тексти документів, дуже обережний щодо безапеляційних оцінок. Він вважає, що „в XIII ст. існували усі умови появи дарчих грамот на земельні маєтності, і такі дарчі грамоти, без сумніву, існували“, в тому числі й за князя Лева. Історик констатує, що „на підтвердження [королю] Казимирові були, ймовірно, подані автентичні грамоти старих

¹² Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти...— С. 22.

¹³ Грушевський М. Коли сфабрикована грамота...— С. 71—72.

руських князів“, і „якщо не можна безоглядно підтвердити автентичності грамот, виданих від імені князя Лева, які дійшли до нас, то можна з великою вірогідністю твердити, що частина з тих грамот, що дійшла до нас, скопійована не з тогочасних польських грамот, а з давніх руських грамот княжого часу“ та ін.¹⁴ Свої міркування дослідник розбудовує на контрдоказах оцінок М.Грушевського. Таких же висновків, аналізуючи висловлювання М.Грушевського та І.Линниченка, дотримується І.Каманін. Він твердить: „Деякі з грамот можуть бути визнані достовірними, і підстави, згідно з якими інші грамоти вважаються фальсифікатами, слабкі, недостатньо обґрунтовані, а деколи й мотиви їх підривок зовсім непевні. Тим часом багато дослідників поспішає рішуче висловитись проти їх автентичності“¹⁵.

Спроби віднесення деяких Левових грамот до автентичних були вже у середині ХІХ ст. (Д. Зубрицький, І. Шараневич), проте пропонується ними аргументація щодо їх достовірності мала здебільшого декларативний характер. З наукового погляду це було радше добрим побажанням дослідників.

У 30-х роках ХХ ст. з'являються певні позитивні оцінки цих грамот, а разом із тим і використання з науковою метою фактів, про які у них ідеться, а також трактування грамот як явищ культури. Висловлюючи „поважні сумніви“ щодо достовірності документів, писаних від імені князя Лева Даниловича з датами 1291 і 1301 рр., М. Андрусак, наприклад, твердить, що ці документи „такі основувалися на фактичному стані речей за руських часів [...], тим то вони можуть бути джерелом для пізнання відносин у княжій добі“¹⁶. З такою ж оцінкою якоюсь мірою погоджуються, підкріплюючи її історично-археологічними матеріалами, Я. Пастернак¹⁷ та інші. Так, в умовах 30-х років почали знову вивчати документи, але це тривало недовго і у багатьох випадках без належного обґрунтування.

Щойно через багато років після війни деякі дослідники повертаються до аналізу документів. А серед них історик мови А.Генсьорський¹⁸. Він, порівнюючи тексти окремих грамот з князівськими давньоруськими та іншими слов'янськими доку-

¹⁴ Линниченко И. А. Грамоты галицкого князя Льва...— С. 102 та ін.

¹⁵ Каманин И. М. Из истории подложных документов...— С. 3—4.

¹⁶ Андрусак М. Галицька катедра у Крилосі...— С. 6.

¹⁷ Пастернак Я. Галицька катедра у Крилосі...— С. І—XXI.

¹⁸ Генсьорський А. І. З коментарів...— С. 171—184.

ментами, оперуючи великою кількістю різних спостережень та аргументів (насамперед мовознавчих), що впливали з їх порівняльного аналізу, намагається змінити думку про неавтентичність Левових грамот. І треба сказати, що стосовно деяких документів це йому вдається.

Загалом пізнавальність досліджуваних документів важлива не лише з точки зору сприйняття як явища „в собі“, але й умов та потреб їх появи і функціонування. Не варто забувати, що майже всі документи, які розглядаються упродовж XIX — початку XX ст., трактовано як фальсифікати. Нині погляд на їх автентичність змінюється. Деякі з них віднесено до достовірних. Це якоюсь мірою дає змогу по-новому оцінювати зміст і тенденції появи документів у XIII — першій половині XIV ст., насамперед ідеологічні підстави їх творення — як тих документів, які аналізуються, так і тих, що аналізуватимуться. Це, з одного боку, сприяє пізнанню потреб минулого в актах і документах, а з другого — засвідчує процес реалізації цих потреб через акти та документи в конкретних історичних умовах.

Хоч від першого публічного обговорення автентичності документів, написаних, приміром, від імені князя Лева чи Лева, сина Данила (так само галицько-волинського князя Романа та ін.), минуло понад двісті років (див. оцінку василіянами документа для кафедрального собору Успіння у Крилосі, IV, № 107), проблема, через цілком об'єктивні причини, не стала до кінця вичерпаною. Вчені щодо оцінки наукової вартості цих документів не були одноставними. Нині, однак, дослідники не залучають для аналізу цих документів нових джерел, а лише здебільшого повторюють раніше сказане попередниками, не вносячи жодних нових трактувань матеріалу, відповідно, і його оцінок¹⁹. Зібрання усіх цих досі відомих і невідомих документів в одне ціле (разом із їх списками та варіантами списків) дасть, очевидно, можливість по-новому оцінити зміст і форму текстів, дійти нових та інших висновків щодо низки документів і відшукати для багатьох із них належне місце в дослідженні українського середньовічного джерелознавства.

¹⁹ Gębarowicz M. Jan Andrzej Próchnicki...— S. 13—14, 23; Пашин С. С. К затагнувшейся дискуссии...— С. 3—17; його ж. Боярство...— С. 11 та ін.; його ж. Червонорусские акты...— С. 92—96.

* * *

Документом-фальсифікатом називаємо будь-яку підробку існуючого або неіснуючого раніше документа, який видається сучасниками за справжній і автентичний (грец. αὐθεντικός — правдивий, достовірний, не підроблений). Мається на увазі акт чи документ, що створювався без відома (поза волею) експонента (автора), а якщо йдеться про князівський, старостинський, воєводський, то і його канцелярії. Він за походженням і сутністю ніколи не є тим, як видається на перший погляд. І висування окремими дослідниками погляду, що в основу деяких неавтентичних документів усе ж покладені певні історичні факти, які ґрунтуються на правдивих реаліях, і згадані у них події не суперечать XIII чи початку XIV ст., або що вони близькі чи наближені до історичного часу, ще про ніщо, *sensu stricto* не свідчить. Вони з точки зору дипломатичної сутності залишаються підробками.

Підробка акта чи документа з'ясовується на основі усього тексту або його частин — найчастіше переліку імен свідків, **датаційного формулювання**, способів засвідчення чи інших елементів документа. Цьому також служить, якщо йдеться про дарчі документи, аналіз об'єктів дарування. Усі ці дані змісту під час аналізу вивчаються разом і кожний зокрема. Вони і творять підставу для пізнання достовірності документа. Таким чином, під час аналізу досліджуваних документів виходимо з класичної оцінки писемної пам'ятки — документ, який за змістом чи формою (внутрішніми та зовнішніми ознаками) не відповідає своїй епосі, є підробкою, твором пізнішого часу, а отже, — фальсифікатом.

Саме під таким кутом зору оцінюється стан збереження досліджуваної документальної спадщини, яка дійшла до нашого часу. І саме це сьогодні зумовлює віднесення галицько-волинських документів XIII — першої половини XIV ст., з одного боку, до достовірних, з другого — до недостовірних, неавтентичних писемних пам'яток.

* * *

Розглянута група документів — одна з найпроблематичніших серед галицько-волинської документальної спадщини вказаного періоду. Її дослідження пов'язане зі з'ясуванням багатьох явищ

історичного, мовного та суто дипломатичного характеру, а водночас умов появи кожного конкретного документа.

У процесі дослідження акта чи документа, в тому числі акта-фальсифікату або документа-фальсифікату, потрібні насамперед окреслення часу, встановлення мотивів (і обставин) його появи (економічних, суспільно-політичних, соціальних, нерідко й суто людських), визначення його правової придатності та вартості, зокрема, як рудименту суспільно-громадської переконливості та юридичної доказовості, нарешті, оцінка документа як пам'ятки ділової писемності та культури народу. Це ті засадничі питання, над якими працює дослідник і котрі не може оминати під час визначення автентичності документа.

Вирішення названих питань під час дослідження документа часто супроводжується багатьма таємницями. І варто наголосити, що чим раніший документ, тим більше тих таємниць. Для однозначної оцінки автентичності або неавтентичності галицько-волинських документів XIII — першої половини XIV ст. складність полягає, як згадувалося, передусім у браку вичерпних даних про нього або про події, пов'язані з його появою (в тому числі і на основі даних із супровідних джерел), які творили б підставу для якнайповнішого розуміння і сприйняття сюжетів актів і документів. Нині немає можливостей підтвердити або заперечити зміст (перебіг подій, власні назви людей і географічних об'єктів, цифровий матеріал тощо) багатьох документів, а ще частіше з'ясувати невідповідність (власне, причини невідповідності) того чи іншого сюжету змісту стосовно написаного документа. На жаль, цьому не завжди служить внутрішня критика власного тексту акта чи документа (про оцінку зовнішніх ознак не йдеться, бо всі документи дійшли до нас у пізніших списках, а три з них лише імітують оригінали, див. III, № 5, 12, 19).

Чимало суперечностей викликає і сам обсяг тексту, наприклад, серед таких видів документів, як дарча та фундаційна грамоти. Він, як відомо, був значно скромнішим для XIII, ніж для XIV чи XV ст. Зауважені розбіжності у будові формулярів, часто навіть у межах одного і того ж виду документа (наприклад, тих же дарчих і фундаційних документів), передовсім щодо включення і розміщення різних клаузул. І це тим більше непереконливо, якщо йдеться про з'ясування документальної спадщини суміжних або близьких за часом функціонування князівських канцелярій (при-

міром, канцелярій Лева Даниловича і Лева Юрійовича), які, немає сумніву, дотримувалися подібних засад у побудові акта та документа зокрема й у діловодстві взагалі. Сказане, однак, через брак достатньої кількості підтвердних документів може трактуватися лише апріорно. У кожному десятилітті на той час пропонувалися свої інновації. Саме із цими питаннями тісно пов'язане пізнання співвідносності автентичного акта чи документа та фальсифікату. З ними поєднується характер функціонування документа і закріплення його юридичної ваги та суспільного визнання (апробації) у пізніших століттях.

Під час дослідження акта чи документа частою є загальна упереджена і не завжди обґрунтована тенденція недовіри до змісту. Спиняючись на конкретних сюжетах грамот як у фактологічному, так і у правовому аспектах, не раз повторюються слова, що про сюжет акта чи документа „нічого не відомо“ з інших джерел або що про факти, викладені у документі, „не знаходимо жодних слідів у Давній Русі“ тощо. Так оцінювалися грамоти князя Лева, у яких згадувався вотчинний (домініальний) суд. Одне слово, якщо ті чи ті сюжети не відомі з інших, звичайно, тогочасних писемних пам'яток, то вони, на думку деяких дослідників, не можуть бути прийнятими з грамот. А це служить підставою для сумнівів і підозр щодо актів і документів, відповідно, їх автентичності. У цій ситуації виникає питання: чи у всіх випадках дослідження історичного минулого Давньої Русі ми нині можемо покликатися на реальні джерела? Це особливо характерне для часто використовуваних наративних пам'яток, зокрема, для літописів і літописців.

На збереження прямих джерел середньовіччя, очевидно, треба дивитись як на відносно явище. І судити про збережені пам'ятки крізь призму їх прямої і реальної основи варто дуже обережно.

Ранні писемні джерела, як відомо, збереглися у дуже обмеженій кількості (а документи у ще меншій). І це, власне кажучи, не лише явище, притаманне українському джерелознавству. Його підтверджує історія збереження документальної спадщини багатьох європейських країн. На цьому тлі постає нині навіть питання про т. зв. порівняльно-ретроспективний аналіз джерел, у тому числі документальних, і опрацювання різних методів їх реконструкції для історичних часів.

Обговорюючи проблему автентичності чи неавтентичності актів і документів княжого періоду, треба насамперед звернути

увагу на кілька загальних питань, які часто творять контекст або й у ширшому розумінні цього слова тло та підставу для їх дослідження. Вони, звичайно, не завжди сприяють пізнанню дипломатичної вартості акта чи документа, але у процесі дослідження не враховувати їх було б помилкою. При цьому має місце кілька кардинальних питань.

Проблематичним у процесі дослідження галицько-волинських документальних пам'яток є, як відзначалось, пізнання структури актів і документів у контексті браку в достатній кількості порівняльного історичного матеріалу, який сприяв би аналізу і допомагав розкривати реальну сутність будови цих документів. Відомі з того часу тільки поодинокі, здається, залишкові і переважно реконструйовані зразки (моделі) формулярів або їх елементи у формі клаузул, які дають можливість порівнювати лише окремі явища. Оригінальні документи не збереглися. Залучення для порівняння їх із документами інших територій, зокрема західнослов'янських, не розв'язує проблеми.

Водночас у зв'язку з незбереженням оригінальних зразків (моделей) актів і документів не володіємо достеменними відомостями про типологію (якоюсь мірою і про нормативність і ненормативність) дипломатичної спадщини для галицько-волинських земель XIII — першої половини XIV ст. А це, як відомо, одне з важливих питань для з'ясування автентичності грамот. Чи знаємо зразки текстів хоча б найпоширеніших видів і типів документів, наприклад, князівської, воєводської чи старостинської, єпископської, міської та інших канцелярій, які можуть бути підставою для порівняння документів-фальсифікатів з автентичними документами вказаного часу? Ні, не знаємо! А якщо такі є (принаймні у деяких регіонах Північно-Східної Русі), то вони поодинокі й для XIII ст. збереглися переважно у копіях, а копії не всі достовірні.

Таким чином, під час дослідження фальсифікатів у розпорядженні дослідника немає задовільного реального матеріалу для зіставлення (наприклад, за XIII ст.), а їх аналіз без нього об'єктивно неповний. За цих умов часто відштовхуємось, враховуючи консервативність дипломатички, від інформації про будову і типологію документальних пам'яток пізнішого часу, а саме другої половини XIV чи навіть XV ст., інтерполюючи їх на XIII або на першу половину XIV ст.

До цих труднощів належить не до кінця пізнавальний спектр законодавства, що діяв у Галицько-Волинській державі XIII — пер-

шої половини XIV ст. і безпосередньо зумовлював появу того чи іншого виду або типу актів та документів. Йдеться не лише про те, як саме правові відносини будувалися у Галичині чи на Волині, але, на яких правових засадах вони ґрунтувалися, а головне — як практично впливали норми цього права на появу світського і церковного документа та розвиток української дипломатики взагалі. Нерідко (якщо не завжди) вивчення дипломатичного аспекту галицьких (і волинських також) документів проводилось лише з погляду основних засад давньоруського права, яке здебільшого, принаймні стосовно окремих елементів їх змісту і форми, позбавлене однозначних підстав трактування у той час. Тоді, щонайменше з другої половини XIII ст., у Галицько-Волинському князівстві строго не дотримувались норм давньоруського законодавства. Немає сумніву, що давні князівські статuti й основні положення „Руської правди“ та інших кодексів, принаймні Кормчих, діяли у Галицько-Волинській Русі і використовувались на її землях (свідченням того є формулювання клаузул у досліджуваних грамотах), хоч для поточного життя і розвитку документа мали значення не лише вони. Сприяли цьому, як відомо, об'єктивні історично-політичні умови. На правову систему тогочасної Галичини та Волині впливали основні засади західного права, принаймні про них знали, а в ряді місцевостей безпосередньо використовували (прикладом може служити чин маґдебурзького права), і це мусило прямо чи опосередковано відобразитись на розвитку української дипломатики²⁰. На будову акта та документа найчастіше позначалися інноваційні процеси, і свідченням цього є автентичні документи першої половини XIV ст. (див. I, № 3—14). Отже, аналізувати досліджувані грамоти лише на основі давньоруського правового контексту саме давньоруських кодексів, зразків статутних документів для Галичини та Волині вказаної доби замало. Пропонований традиційний підхід, що устійнився у XIX ст., для якого згори написана схема аналізу й оцінок (звичайно загальноруська) і під яку часто шукано факти та відповідні інтерпретації явищ, що відбувалися у князівстві, у тому числі розвитку документа, нині не витримує критики.

²⁰ Суворов Н. С. К вопросу о западном влиянии на древнерусское право.— Ярославль, 1893.— С. 294—383; Пресняков А. Е. Княжеское право в Древней Руси.— Санкт-Петербург, 1909.— С. 134, 136 та ін.; Лотоцький О. Українські джерела церковного права.— Варшава, 1931.— С. 77—84.

Власне чи не таке бачення зумовило появу тези, що нащадки галицьких бояр виготовляли фальшиві документи за формулярами польських дарчих²¹. Власне кажучи, як інакше міг собі порадити автор з тлумаченням походження одного зі структурних типів досліджуваних документів, сповідуючи офіціоз, оснований на загальноруських правових засадах. І це насамперед стосувалось документів з простим формуляром, яких у російських регіонах не було або майже не було у той час. На жаль, нині не знаходимо таких моделей документів і для польських територій (зрозуміло, для XIII ст.), а якщо вони і трапляються, то дуже рідко і не в такій кількості, щоб впливати на розвиток східнослов'янського (давньоукраїнського) „простой будови документа“ і служити підставою для творення грамот у князівських канцеляріях. Утім, якщо навіть взяти до уваги таку тезу, то чому не поєднати його появу з правовою традицією Болгарії, Сербії або навіть Чехії, а тільки Польщі. Пов'язання нашого документа з південно-західним слов'янством було б переконливішим навіть з погляду логіки історично-культурних контактів. Наявність у Галицько-Волинському князівстві різних моделей документів, у тому числі моделі з простим формуляром, правдоподібно, явище набагато раніше в історії української дипломатики і права (сягає, напевно, XII ст.). Документ з простим формуляром розвинувся з приватного акта і, як підтверджено прикладами, активно поширювався ще в XIII ст. у країнах сфери впливу Візантії²². Звідти ця модель прийшла у Галичину і на Волинь (мабуть, не без посередництва Києва), як і т. зв. повна, тричленна модель документа. Остання, очевидно, за умов активних галицько-волинських контактів збіглася у Галичині та Волині у тому ж XIII ст. або й раніше з аналогічною моделлю західного варіанта, що поширювалася на тих же землях із Заходу. Східнослов'янський (давньоукраїнський) документ з простим форму-

²¹ Пашин С. С. Боярство...— С. 11. Правда, в останній зі своїх праць, присвячених Галичині XIV—XV ст., цей же дослідник безсторонньо згадує і покликається на документи, писані від імені князя Лева (Пашин С. С. Перемишльская шляхта второй половины XIV — начала XVI века.— Тюмень, 2001.— С. 10, 127, 128, 136 та ін.).

²² Akta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis... collecta ediderunt Fr. Miklosich et Jos. Müller.— Vindobonae, 1871.— Vol. IV.— T. I.— P. 95, 98, 140, 152, 393 та ін.; Dölger Fr. Aus der Schatzkammern des Heiligen Berges.— Stuttgart, 1948.— S. 296, 299, 303, 306 та ін.

ляром частіше використовувався для внутрішнього вжитку, тричленна модель — для урочистих подій, зокрема, через церкву і для зовнішніх контактів.

І ще одне, що часто становить проблему під час дослідження галицько-волинського документа і не сприяє об'єктивному аналізу — це додержання у дослідницькому процесі XIX—XX ст. установлені „історичної“ (краще сказати „заполітизованої історичної“) періодизації як підстави для оцінок хронології історичних і мовних явищ, а також середньовічної української дипломатикі. У російській історіографії XIX ст., а згодом і у радянській, устійнилася думка, що все українське в Галичині, на Волині й в Україні могло починатись лише з XIV ст., а точніше, з другої половини XIV ст. До того часу це була безоглядна Давня Русь кшталту XII ст. чи ранішого часу зі своїми відвічними устоями і законами в мові, праві і культурі. Відповідно усе, що стосувалося давнього періоду (принаймні XIII ст.) і торкалось аналізу грамот, повинно спиратись на загальноруські засади історичних вартостей. На них основувалася система оцінок документальних пам'яток. Очевидно, анахронізми, що їх висунули в минулому М. Погодін і О. Соболевський та підтримали радянські ідеологи, нині не можуть бути відправною точкою для трактування оцінок українських пам'яток писемності та історичної проблематики взагалі. Історичні, тим більше мовні, етнічні та інші процеси, не можуть ділитись серединою XIV ст. (причетна до цього начебто анексія Галичини Польщею). Ця надбудовча теза вигадана. Вона заперечує і штучно усуває процес тяглості та спадкоємності розвитку українського документа на землях, які збігаються з територією Галицько-Волинської держави XIII — першої половини XIV та пізніших десятиріч. І це засвідчує чимало фактів. Ліквідація руського права у Галичині, а також відхід усього, що пов'язане зі старою (давньоукраїнською) дипломатикою, в тому числі з мовно-історичною традицією, розпочались у Галичині лише через дев'яносто років, щойно з 30-х рр. XV ст. Під цим, власне, кутом зору привертає увагу необґрунтована, „новітня аргументація“ стосовно деяких грамот, писаних від імені князя Лева: „Думається, що порівняно рання поява [йдеться про копію грамоти 1443 р. на с. Добаневичі (I, № 2)] і „скорочена структура“ [!] не можуть служити вагомими аргументами для признання грамоти моделлю документа, характерною для Галицько-Волинського князівства. До того ж її словниковий склад повністю вхо-

дить у лексичний фонд давньоукраїнської мови XIV—XV ст.²³ Це висловлювання викликає чимало запитань насамперед стосовно будови формуляра („скороченої структури“) документів і мови. Не відомо, по-перше, чому формуляр грамоти на с. Добаневичі не є звичайним, простим формуляром, а „скороченим“, — скороченим з чого?; по-друге, чому всі галицькі документи другої половини XIII — початку XIV ст. повинні розглядатися і трактуватися крізь призму відомої автором традиційної структури документа (йдеться про тричленний повний формуляр) без урахування інших моделей документів?; по-третє, — чому модель простого формуляра, як переважно власне явище галицько-волинської дипломатики, відбирається княжим канцеляріям Галичини?; по-четверте, не зрозуміло, на якій основі нині висувається як аргумент, який мав би підтвердити неавтентичність грамот, теза, що давньоукраїнська мова в Галичині пов'язана лише з XIV—XV ст. Таких висновків не можна робити навіть з огляду на вивчення процесу засвоєння Галицькою і Волинською Руссю та Україною-Руссю візантійської дипломатики і документальної спадщини інших слов'ян, які перебували у сфері впливу Візантії і контактували з Галичиною і Волинню (див. далі), а щодо мови, то хоч би попереднього перегляду пам'яток богослужбової літератури, що створювалася у XII—XIII ст. чи раніше, та лексики таких пам'яток, як Галицько-Волинський літопис, тощо. Крім того, такий підхід до оцінки галицько-волинських актів і документів названої території суперечить загальному поступу Галицького і Волинського князівств у XII ст. порівняно з іншими князівствами та їх різноманітних контактів з багатьма країнами, не кажучи про період існування Галицько-Волинської держави XIII — першої половини XIV ст.²⁴ Щодо мови це показують спеціальні дослідження, а також паралельне виявлення низки рис давньоукраїнської мови у пам'ятках, писаних до XIII ст.²⁵

²³ Пашин С. С. К зтягнувшея дискуссии...— С. 6.

²⁴ Пор.: Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям // Университетские известия св. Владимира.— К., 1873.— С. 94—95, 98, 100, 105, 143 та ін.; його ж. Данные для древнерусской истории в „Monumenta Poloniae Historica“ (t. IV, Lwów, 1884) // Там само.— К., 1885.— С. 14 та ін.; Пресняков А. Е. Княжеское право...— С. 134, 136.

²⁵ Пор.: Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI—XVIII вв.— К., 1922; Булаховський Л. Походження української мови.— К., 1956.— С. 20 та ін.;

Власне, ці не вивчені до кінця питання структури і типології акта та документа, нез'ясування співвідношень функцій давньо-руського і західноєвропейського права на території Галицько-Волинської держави XIII — першої половини XIV ст., хронології розвитку давньоукраїнської мови і подальше культивування установлених поглядів, зумовлених додержанням у науці засад ранішого офіціозу в поглядах на історію, правові відносини та розвиток української мови на території Давньої України-Руси часто спонукають дослідників в одних випадках давати неаргументовані або туманні тлумачення історії походження досліджуваних грамот, в інших — претендувати начебто на якусь новизну, а насправді повторювати вже відомі і збиті оцінки, а ще в інших — безапеляційно констатувати, що всі документи, писані, наприклад, від імені князя Лева чи Лева, сина Данила,— фальсифікати.

* * *

У процесі ознайомлення з відомими нині документами XIII — першої половини XIV ст., в тому числі документами-фальсифікатами, на перше місце висувається визначення виду документа, власне, який акт правової чинності він засвідчує, яка основна „ідея“ його змісту, про яку йдеться грамоту: статутну, дарчу, присяжну, купчу, розмежувальну тощо, чи про лист, звернення або звичайний акт побутового змісту.

Кожний вид документа часто містить власну специфіку змісту (нерідко вона й структурно диференціюється) та свій стиль викладу сюжету, а в ньому й фактів. Ці дані, власне кажучи, завжди творять підставу для первинного (початкового) аналізу документа. Підлягають з'ясуванню також дипломатичні й діловодні аспекти документа, насамперед, чи маємо справу з оригіналом, чи з копією-списком (зокрема, якщо документ імітує

Shevelov J. G. A Historical phonology of the Ukrainian Language.— Heidelberg, 1979.— P. 748—752; його ж. Чому общерусский язык, а не віборуська мова. Хрестоматія / Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко.— К., 1996.— С. 191—205; Горбач О. Про періодизацію української мови.— Львів, 1994 (рукопис); Німчук В. Аспекти дослідження проблеми етноглотогенезу українців // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI—XVIII століть.— К., 1995.— С. 69—83; його ж. Мова // Історія української культури як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство.— 1997.— № 6.— С. 3—14; 1998.— № 1.— С. 3—12; Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова.— К., 1993; Щавелева Н. М. Древняя Русь в польской латинской хронографии (XI—XV вв.) / Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— Москва, 1976.— С. 21.

„оригінал“). Для того, по можливості, розглядаються також супровідні джерела, на основі яких можна з'ясувати, що знаємо про цей „оригінал“ чи принаймні ранній протограф тексту документа. Тут на перше місце висувається подання усіх можливих аргументів на користь цього „оригіналу“. Якщо маємо тільки копію-список (їх може для одного і того ж документа бути одна, дві і більше), головна увага, звичайно, концентрується на її найранішому варіанті. Тут же з'ясується, чому саме цьому, а не іншому спискові надано перевагу, через що саме він піддається подальшому детальному розгляду (нерідко він може засвідчувати найдосконаліший текст). Трапляються, однак, випадки, що друга чи третя копії-списки є більш наближені до протографа, хоч, звичайно, найповнішим текстом є той, що найраніше підтверджувався пізнішими королівськими канцелярjami чи записувався у формі облят у земських і гродських судово-адміністративних книгах та книгах Коронної чи Литовської метрик. Коли заходить мова про копії-списки, які подані у формі „оригіналів“, чи вони претендують за оформленням на „оригінали“ (III, № 5, 12, 19), то під час аналізу, наприклад, до їх змісту залучаються дослідження зовнішніх ознак цих т. зв. оригіналів. Це передусім матеріал, на якому складений цей „оригінал“, характер розміщення тексту та формат документа, способи лініювання аркуша пергаменту, знаряддя письма і чорнило, характер почерку та різні графічні знаки, якщо вони є на документі, художнє оздоблення тексту, особливості рисунка ініціальної літери, засоби засвідчення, передусім кріплення печатки (пор. III, № 5 та ін.), загальний стан збереження документа, способи складення аркуша, нарешті, різні додаткові дорсальні нотатки та написи на полях документа²⁶.

Важливе місце належить аналізу структури (формуляра) документа-фальсифікату. Розгляду підлягають **вступний протокол** документа з відповідними клаузулами, а саме: **інвокацією, інтитуляцією та інскрипцією**; далі йдуть **власне зміст** (друга частина формуляра), у якому аналізовано текст таких типових для нього клаузул, як **аренга, промультгація, нарація, диспозиція, санкція і короборація**, нарешті, **закінчення** формуляра (**прикінцевий протокол, есхатокол**) зі своїми клаузулами, а саме: **підписи, формула датації та апрекація**²⁷.

²⁶ Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра рукописних документів середньовіччя // Архіви України.— 1974.— №6.— С. 13—15.

²⁷ Там само.— С. 16—19.

Дослідження клаузул, звичайно, проводиться на предмет змісту, паралельно враховуються їх будова і розміщення усіх компонентів клаузул і структури формуляра взагалі.

Чимало уваги під час аналізу документа-фальсифікату приділено історіографії документа, радше згадам про те, хто і коли працював з ним,— досліджував, використовував або лишень його описував і регестував. Оцінка документа під час аналізу, звичайно, є вибірковою і переважно констативною.

Кожний текст документа вивчається насамперед з погляду доказовості його достовірності, а саме — виявлення даних для аргументації автентичності чи неавтентичності документа. Це, звичайно, чи не один із найважливіших елементів дослідження документа. Інформація містить докази стосовно достовірності чи недостовірності (підробки) тексту документа з відповідним посиланням на дані тексту і супровідні джерела, якщо такі виявлені, та праці дослідників (вибірково), які раніше вивчали той чи інший акт або документ. Наприкінці, як певне узагальнення, подано приблизний час появи фальсифікату, а подекуди причини та умови його створення.

Для вичерпної оцінки документа важливим є пізнання суспільно-економічної ситуації, у якій він міг бути створений, коли увійшов в обіг. Тут же подано у найповнішому складі рукописні копії-списки документа. Безперечно, їх кількість із об'єктивних причин не може претендувати на вичерпність. Залучення списків пізнавальне з погляду затребування і поширення документа, його значення, що проливає світло не тільки на його провенієнцію, але й на автентичність.

Завершують ознайомлення з документом відомості про публікацію тексту, рідше його регести, якщо такі виявлені.

* * *

Як відзначалось, усі документи-фальсифікати знаємо нині з пізніших списків. Вони виявлені у складі підтвердних королівських, старостинських та інших актів і документів або у записах в актових книгах земських і гродських судів, а також у Коронній і Литовській метриках, паралельно в різних маєстатових і вічистих книгах, люстраціях та писемних фондах і зібраннях. Із внесенням текстів князівських документів у підтвердні грамоти королів і більшість названих книг відновлювалась їх юридична сила (правовий авторитет найбільше мали королівські

конфірмації і судово-адміністративні записи у книгах земських і гродських судів), а це у свою чергу забезпечувало як правовий, так і загальний суспільно-громадський статус документів. Останнє не було традицією чи звичаєм у юриспруденції Польщі, а також не з'являлось спонтанно у процесі розвитку судочинства країни. Цьому служили підготовлені урядовими чинниками Речі Посполитої і апробовані сеймами „спеціальні правила“, серед яких були і заходи щодо „відновлення втрачених документів як приватними особами, так і установами“. Для прикладу можна навести дію т. зв. мазовецьких статутів 1421 та 1472 рр., у яких показано важливість записів документів у різні „книги канцелярій“, у тому числі земських судів, і рекомендований у разі потреби пошук їх саме у цих книгах. Одні і друге, починаючи зі середини XV ст., широко застосовувалось і використовувалося. На основі згаданих статутів „відновлені“ документи у формі витягів прирівнювалися до оригіналів і стосовно тих чи інших розпоряджень юридично визнавалися зацікавленими особами та урядами.

Щодо актів і документів відбувались й інші заходи. У разі втрати тексту документа в урядових книгах і метриках (найчастіше неможливість його відшукання в урядових записах) зацікавлена у знайденні документа особа чи інституція могла його реконструювати „власними силами“ і при тім зберігати за собою право просити внести на сторінки відповідних книг текст документа. Цей новий запис саме через книги, а пізніше витяг із них, отримував також правову силу та суспільне визнання²⁸. Правда, вірогідність його існування в минулому і правдивість уміщеного в ньому змісту мусили попередньо підтвердити свідки. Деколи захід із підтвердженням спирався на рішення вищих державних інстанцій, або для цього спеціально король призначав комісію тощо. Ці інстанції підтверджували або заперечували існування тих чи інших документів у приватних осіб, апробували або відкидали пропонований зміст документів та ін. Якщо йшлося про земельні обшари, потрібне було також погодження з власниками угідь межуючих поселень (правда, це засвідчено тільки з XVII ст.), особливо під час визначення границь земельних угідь. Часто заходи зі встановлення правового статусу втрачених документів тривали роками. Такий спосіб „встановлення“ і узаконення записів документів застосовував-

²⁸ Kętrzyński S. Zarys...— T. I.— S. 221—222.

ся не лише в Мазовії, але й на всій території Речі Посполитої, в тому числі в українському регіоні.

Наведемо один із таких прикладів, що стосувався документів із Руського воєводства: перемишльський земський суддя Йоан Яскманицький 28 травня 1581 року сповіщає короля про „нещасливий випадок“, пожежу в його селі Боляновичах, під час якої „загинули всі його найдавніші родинні привілеї як князя Лева, так і найясніших королів польських [...] на села Боляновичі й Гориславичі та на ліс Радохонь, а також охоронні листи на потвердження границь цих маєтків і лісу Радохонь від сусідніх володінь і чимало інших документів“ (див. IV, № 66). Для з'ясування справи, а отже, й визнання існування втрачених документів було призначено комісію, до складу якої увійшло десять осіб. На основі перевірки комісія підтверджує втрату „листів і привілеїв“, у тому числі й „листа“ князя Лева, та допускає Й. Яскманицького „до призначеної апробації листів і привілеїв“ (IV, № 67). Й. Яскманицький пред'явив „копію листа найяснішого князя Русі Лева“ і склав присягу про безумовне існування в минулому цієї „довічної грамоти“ (IV, № 68). Вона, за словами петента, була „точно такою, як пред'явлена мною копія, надана Левом якомусь Петрові Сурмі, моєму предкові на село Боляновичі та ліс Радохонь“ (див. текст, III, № 22). Згодом покликана у цій справі комісія навіть доповіла (між 15 січня і 25 лютого 1585 р.) сеймові у Варшаві про наслідки своєї роботи під час розгляду справи Й. Яскманицького. Сейм приймає зголошені комісією позитивні висновки. А королівська канцелярія тим часом включає тексти відновлених копій втрачених документів, у числі яких і „лист“ князя Лева, присягу Й. Яскманицького та рішення комісії в окрему підтверджену грамоту короля Стефана з датою 25 лютого 1585 р. (див. IV, № 68).

На основі перегляду рукописних джерел відомі й інші подібні приклади про „відновлення“ таким способом документів. У рішенні „Ревізії документів Руського воєводства“, наприклад, сказано, що подібно „король Сигізмунд [II] підтвердив копію листа або привілею, яка згоріла [йдеться про підтвердження документів щодо багатьох сіл і слобод у 1549 р., IV, № 39], а та копія, як тоді твердив перемишльський владика, була дійсно виписана з основних листів покійного короля Владислава, діда короля Сигізмунда, і князя Лева...“ (IV, № 56) та ін.

Узаконення документів через зізнання свідків, перевірки і рішення комісій, урешті, записи в актових книгах було, принаймні для XVI—XVII ст., поширеним явищем. Це, як згадувалося, ста-

ло особливо актуальним після рішень сеймів 1564—1566 рр., які торкнулись у своїх ухвалах доказовості на основі документів прав власності на спадкові землі. Для Руського воєводства створено навіть окрему „Ревізію документів Руського воєводства“. А щоб доказати свої права, власники подавали, зрозуміло, не лише документи, оперті на правдивих реаліях. Чимало оригіналів документів було раніше втрачено. Допомогали у таких випадках, очевидно, основні статті згаданих статутів. Зацікавлені особи та інституції показували „копії привілеїв“ (див. IV, № 38), уривки різних документів (IV, № 36), записи („вкладні“) у старовинних Євангеліях та інших богослужбових книгах (див. III, № 3, 10 (список **Мацей.**), 15). Утім, зауважимо, що всі ці форми доказовості часто супроводжувалися зловживаннями. До книг вносили акти та документи, відтворені не лише на основі відомих власникам текстів і різних залишкових записів і записок, але туди потрапляли й реконструйовані з пам'яті, зрештою, й цілком надумані документи. Стосовно участі згадуваних свідків у цих справах С. Мікуцький зауважує, що характер „пошуку“, „очищення“, врешті, освячення документів через актові книги судів та пізніші конфірмації був за природою дуже специфічним, а втім, часто непереконаливим. У випадках, коли до присяги запрошували свідків „з документа“, тобто тих, які раніше були учасниками правової розправи, тоді цей чи інший документ „наближався“ у правовому плані до значення *potitiae testim* і ставав відповідним писаним свідченням, вартість якого незалежно від внутрішніх і зовнішніх ознак документа полягає передусім у тому, що засвідчувався він пам'яттю присутніх осіб і таким чином полегшував підтвердження. Проте, коли до присяги покликані *homines fidelis*, тоді дипломатична вартість документа нівелюється і доказ „з документа“ стає доказом „від свідків“²⁹. Пропоновані заходи сприяли фальсифікації документів. Але було б помилкою вважати, що король і сейм не знали цього, а головне — не боролись з їх фальшуванням. Їхні заходи також відомі. Свідченням цього є санкції у справах позовів, що передбачали карні переслідування (1465), а, наприклад, у XVIII ст. через поширене

²⁹ Mikucki S. Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarji monarszej i sądów polskich w wiekach średnich // Rozprawy Polskiej Akademji Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny.— Kraków, 1934.— Serja II.— T. XIX.— S. 11.

дійство підробок дійшли до того, що за фальсифікування публічних актів загрожувала навіть кара смерті³⁰.

Утім, зауважимо, що приватно зголошений документ запису в актових книгах земського чи гродського судів не завжди докладно перевірявся урядовцями судів на достовірність. Окремі з них (передусім реконструйовані) вже самі говорили про неадекватність, були очевидні щодо недостовірності і не потребували уточнень. Перевірка автентичності, зрештою, не належала до компетенції судових канцелярій земель і воеводств³¹.

Чи доводиться у цих випадках говорити про відповідальність судових урядовців стосовно записів текстів у книгах і їх пізніших витягів щодо оригіналів XIII — першої половини XIV ст.? Очевидно, ні. А якщо на основі докладного аналізу їх внутрішніх ознак так трапляється, то сьогодні відома їх незначна кількість. Запропоновані польською адміністрацією способи „захисту“ документів шляхом „назад до книг і присяги свідків“, на жаль, ще більше ускладнюють аналіз автентичності досліджуваних документів, водночас довір'я до них, а головне, їх зв'язок щодо оригіналів. У XV—XVII ст. відбувається майже повна нівеляція дипломатичної вартості *sensu strictu* князівського документа. Це засвідчують не лише форма документів, але насамперед їх зміст, не кажучи про мову, де тексти зазвичай перекладалися у контексті підтвердних документів, а потім переписувалися у різні книги, або у кращому випадку транслітерувалися латинською мовою. І чим більше число списків цих документів в актових книгах судів, тим ці зміни у текстах частіші (див. приклади далі).

За цих умов для аналізу грамот пізнавальне значення має чинна правова база у Галицько-Волинському князівстві. Вона для того часу, як відзначалось, не завжди була прозорою. З другої половини XIII ст. тут домінувало західне право, що тісно перепліталось з контактами з Південною і Центральною Європою. Між галицько-волинськими землями і землями, наприклад, Мазовії, Угорщини, Чехії та інших країн, як відомо, існували на той час близькі взаємини, велося, правдоподібно, регулярне, часто інтенсивне міжбоярське і міждержавне дипломатичне листування. На виняткову роль у політичних відносинах з Галичиною (особливо після монголо-татарської навали) пре-

³⁰ Historia państwa i prawa. Tom II: Od połowy XV wieku do roku 1795 / Pod red. J. Bardach'a.— Warszawa, 1966.— S. 337.

³¹ Там само; також: Kętrzyński S. Zarębski.— T. I.— S. 226.

тендувала Угорщина. У 60-х роках XIII ст. (після смерті князя Данила) дійшло навіть до договору між Угорщиною й Ордою, за яким Галичина входила у сферу і під захист Угорщини³². Не менш важливу роль відігравали матримоніальні зв'язки тощо³³. І це не могло оминути актів і документів як засобу контактів на приватносвітському, церковному та державному рівнях. Використання в одній країні різних правових норм, їх, власне, поєднання в одне ціле потребує інших підходів в оцінці різних історичних явищ, у тому числі й досліджуваних документів. Нині, наприклад, є непереконливим розгляд галицько-волинських грамот лише з позицій традиційної східнослов'янської науки про документ. Це стосується як розвитку будови формулярів, так і характеру виконання грамот і взагалі викладу змісту. Наочним прикладом, на наш погляд, може служити змішування у клаузулі *інтитуляції* займенників Я — Ми (Ego — Nos) та ін. Останнє стає ще наочнішим, якщо врахувати заходи польського самоврядування XV—XVII ст. стосовно згаданого „відновлення“ і „захисту“ документів. Указані умови появи документів однозначно підважують багаторічну упередженість до досліджуваних документів, що досі побутує у літературі. Доказом цього є аналізовані грамоти, недостовірність яких не варто оцінювати однозначно (пор. III, № 6, 18, 20).

Загалом розглянути питання є надто важливими і їх не можна не враховувати під час аналізу та відповідної оцінки документальної спадщини галицько-волинських земель.

* * *

На сьогодні, як мовилось, загальна кількість документів-фальсифікатів становить 26 одиниць (їх тексти за відповід-

³² Таку думку висловив О. Прицак під час виголошення у Львові 1990 р. публічної лекції „Галицько-Волинське князівство на переломі XIII—XIV ст.“, покликаючись на працю Балінти Гомана. Див. також: Ждан М. Лев I Данилович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина.— Париж; Нью-Йорк, 1962.— Т. 4.— С. 1262; Майоров А. В. К вопросу о венгерском влиянии на социально-политическое развитие Юго-Западной Руси: золотая булла 1222 г. и договорная практика венгров и галичан // Государство и общество. История. Экономика. Политика. Право (Санкт-Петербург; Ижевск).— 2001.— № 1.— С. 188—191.

³³ Домбровський Д. Матримоніальна політика князя Лева Даниловича // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— Львів, 2000.— Т. ССXL.— С. 195—218; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów — książąt halicko-wołyńskich.— Poznań; Wrocław, 2002.— S. 101—114.

ними номерами і з супровідним коментарем до кожної грамоти публікуються далі).

Кожний опублікований документ дійшов до нас не в одному, а у двох—трьох і більше списках які, як правило, належать до різного часу і створювалися за різних обставин. Ряд документів засвідчує понад десять списків. Для грамоти, писаної від імені князя Романа та княгині Анастасії для Печерського монастиря, їх є 21 (III, № 2), грамоти, писаної від імені князя Лева, сина Данила для Миколаївської церкви у Львові,— 16 (III, № 11), а для кафедрального собору Успіння Богородиці у Крилосі — 39 (III, № 18). Крім того, розглядувані документи-фальсифікати можуть мати два—три текстові варіанти, які за будовою і характером змісту не однакові. Відмінність варіантів текстів для грамоти кафедральному соборові Успіння Богородиці у Крилосі торкнулася адресата грамоти, а саме клаузули **інскрипції**, решта тексту в них загалом повторюється. Перший варіант грамоти (А) адресувався „**клеросѣ монастырѣ митрополїи Галинѣ конѣ**“, другий (Б) — „**крылоскыѣ попоѣ соборныѣ митрополїи Галинѣ конѣ**“ (III, № 18). Серед текстів окремих документів-фальсифікатів зауважені також редакції варіантів. У двох грамотах зафіксовано до трьох редакцій текстів, наприклад, у дарчому документі, виданому від імені князя Романа і княгині Анастасії Печерському монастиреві (III, № 2), або князя Лева для слуги Мелентія Туркевича на село Колчичі (Кульчиці) у Самбірській волості (III, № 8) та ін.

Усі фіксовані документи-фальсифікати пов'язані з вищими державними канцеляріями (інші, наприклад світські документи — відсутні), писані, як відзначалось, від імені князів Романа (Романа Мстиславича), Лева — Лева, сина Данила, чи сина Юрія і Дмитра-Любарта Гедиміновича. Найбільше підробок документів пов'язано з ім'ям Лева чи Лева, сина Данила (23 грамоти). Таким чином, нині маємо фальсифікати, що писані від трьох або чотирьох галицько-волинських князів. Ім'я Романа згадується у двох грамотах (раз спільно з княгинею Анастасією), Дмитра-Любарта Гедиміновича — в одній (див. Табл.).

За дипломатично-видовим навантаженням більшість документів є дарчими або фундаційними. Князі дарують своїм слугам, боярам, але чи не найбільше церкві та духовним корпораціям села, землі, ліси та інші нерухомості з людьми та усіма повинностями. Серед документів-фальсифікатів фігурують розмежувальні (III, № 24) і статутні грамоти (III, № 1, у № 12, 18, 20 — в деяких простежуються лише окремі законодавчі елементи, такі,

наприклад, як імунітет на духовні суди і данини та ін.). Статутні документи найчастіше адресувалися церкві і торкалися її життя і духовних осіб. Відомо, що церква на той час володіла багатьма привілеями, породженими неподільним її пануванням і особливими умовами для формування та розвитку публічної влади у ранньофеодальному суспільстві. Князівські церковні статутні і статутні грамоти про десятини, суди, церковних людей були документами, у яких відображено угоду, що визначала взаємовідносини цих властей феодального суспільства, їх функції в державному управлінні і суді, участь у збиранні данин, що встановлювало розмежування їх земельних володінь, тобто співвідношення земельних, фінансових і правових зацікавлень³⁴.

Перелік найбільшої групи документів — дарчих і фундаційних грамот, за їх власними та реконструйованими датами, виданих для слуг і бояр, а також пов'язаних з життям церкви і монастирів, такий:

1240 р. — грамота галицького, київського, володимирського та луцького князя Романа та княгині Анастасії Печерському монастиреві у Києві на Забудецьку землю (III, № 2);

1244 р. — грамота галицького князя Лева Даниловича Миколайівському монастиреві, якою князь надає у с. Башевій два вільні лани і чотири черини (III, № 3);

Початок 1270-х рр. — грамота галицького князя Лева Даниловича церкві Спаського монастиря, якою князь дарує на відповідальність єпископа Авраама та ігумена Єфрема луг, що лежить між князівськими селами Торчиновичами та Тарановичами (III, № 4);

1270 р., серпня 5 — грамота галицького князя Лева Даниловича львівським ченцям-домініканцям на земельні угіддя у Львові (III, № 5);

1284 р. — грамота галицького князя Лева Даниловича бояринові Ярославичу Юліяновичу Шептиці, якою князь дарує село Кальнофости і Онуфрїївський монастир, а також підтверджує право власності на землі, що колись належали його предкам, для заснування сіл Шептич і Воцаниці (Воцанців) у Самбірській волості (III, № 7);

1284 р. — грамота князя Лева Даниловича слугі Мелентію Туркевичу, якою князь дарує село Колчичі (Кульчиці) у Самбірській

³⁴ Щапов Я. Н. Княжеские уставы... — С. 5.

волості з усіма належними до нього землями, встановлюючи їх границі (III, № 8);

1287 р., жовтня 4 — грамота галицького князя Лева Даниловича бояринові і слугі Нерунові, якою князь дозволяє „осадити над Дністром село Страшевичі“ та дарує у ньому п'ять дворлиць, Воздвиженську церкву з трьома дворлицями та всіма належними до них землями (III, № 9);

1292 р., січня 12 — грамота галицького князя Лева Даниловича Спаському монастиреві, якою князь дозволяє будівництво кам'яної церкви і заснування окремого поселення над Дністром, для чого спроваджує на роботу людей із Литовського князівства, звільняючи усіх поселенців від повинностей і данин (III, № 10);

1292 р., жовтня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича Миколаївській церкві у Львові, якою князь надає землі та людей, котрі проживають по обидва боки вулиці, що веде на Волинь. Згадану церкву передає у володіння писареві С. Жельдецькому (III, № 11);

1292 р., жовтня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича Спаському монастиреві, якою князь дарує на руки єпископа Євфимія села Страшевичі та Созань з монастирем св. Михайла, визначаючи при тому границі земельних угідь і повинностей, а єпископу право на духовні суди та данину кунями від духовенства (III, № 12).

1292 р., жовтня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича церквам Успіння Богородиці та Івана Хрестителя у Перемишлі, якою князь дарує монастир у Вовчому і село Мостица з усіма належними до нього землями та повинностями (III, № 13);

1292 р., жовтня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича перемишльському єпископу Антонію, якою князь підтверджує заснування Онуфріївського монастиря у селі Лаврові (III, № 14);

1296 р., вересня 21 — грамота галицького князя Лева Даниловича слугам перемишльського двору Василеві, Ігнатові, Іллі, Іванові, Грицькові та Степанові, якою князь дарує село Вітошинці з усіма належними до нього землями, однак із застереженням обов'язку несення військової служби (III, № 15);

1297 р. — грамота галицького князя Лева Даниловича „слугам сідельним“ із перемишльського двору, згідно з якою князь визнає межі земельних угідь села Вітошинців (III, № 16);

1299 р., травня 2 — грамота галицького князя Лева Даниловича монастиреві Петра і Павла у Перемишльській землі, якою князь

дарує село Бережницю з усіма землями та повинностями, передаючи його у володіння Косткові Бережницькому (III, № 17);

1301 р., жовтня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича церкві Івана Хрестителя у Перемишлі, якою князь Перемишльському єпископству надає село Рушевичі (Грушевичі) з усіма належними до нього земельними угіддями, визначаючи його границі та повинності (III, № 19).

Крім названих документів цього ж виду, є й такі, у яких немає дат або їх неможливо встановити. Винятком є дві грамоти, писані від імені князя Лева Даниловича, — на дарування луку між селами Торчиновичами та Тарановичами, за змістом приблизно датується початком 70-х рр. XIII ст. (III, № 4) та дарування села Колчич (Кульчиць) — 1284 р. (ця дата документа фіксована лише в деяких варіантах списків тексту, III, № 8). П'ятьом недатованим документам, писаним від імені князя Лева, і час появи яких, власне, не піддається жодній вужчій реконструкції; у публікації пропонується порівняно широка часова межа для дат, а саме між періодом князювання Лева Даниловича і Лева Юрійовича, тобто не пізніше 18 березня 1301 р. або не пізніше 31 травня 1323 р. (допустимі дати смерті цих князів). Йдеться про грамоти:

— вихідцеві з Литовської землі Степанові Лізді на села Гордино і Дорошево (Дорожево) у Самбірській волості (III, № 21).

— слuzі Петрові Сурмі на село Боляновичі та ліс Радохонь у Перемишльській волості (III, № 22);

— слuzі Кунатові Біличу на села Ритеровичі та Рогізно (III, № 23);

— слuzі Улянові Свистилу на села Гдешичі та Біличі у Перемишльській волості (III, № 24);

— слuzі Данилові на „потік Яблуньку“ поблизу самбірського гостинця (III, № 26).

Експонентом однієї грамоти є підстароста Руської землі Гриць Кошелов. Недатований документ засвідчує розмежування, „як здавна було і як посвідчили старі бояри“, земель князівського села Радохонці від сіл околичних зем'ян (III, № 25).

Водночас кілька недатованих фальсифікатів досліджуваної групи документів потребує додаткових підтверджень щодо своєї неавтентичності. Аналіз їх змісту, однак, дуже наближує

появу документів до дати, що подана у них. Йдеться про такі три документи, як:

1282 або 1292 р., вересня 15 — грамота галицького князя Лева Даниловича слугі Осташкові Гласку, якою князь дарує село Васичин у Галицькій волості з усіма належними до нього землями та правами і визначає межі його земельних угідь, застерігаючи при тому на випадок потреби обов'язку несення служби трьома ратниками (III, № 6);

1301 р., березня 8 — грамота галицького князя Лева Даниловича кафедральному соборові Успіння у Крилосі, якою князь встановлює земельні володіння, повинності, суди та людей, належних до церкви (відомі два варіанти документа, III, № 18);

1322 р., грудня 8 — грамота „луцького і володимирівського“ князя Любарта Гедиміновича, згідно з якою князь заповідає кафедральному собору св. Івана Богослова в Луцьку села Рожиче і Теремне з усіма належними до них землями, а також надає ряд сіл луцькому єпископові Климентію і встановлює його права та обов'язки у єпископстві (III, № 20).

Зауважимо, що основні характеристики трьох останніх документів, насамперед ті, які стосуються **власне змісту**, не містять достатніх аргументів ні на користь автентичності, ні проти неї. Вони також не знаходять підтверджень чи заперечень у безпосередніх і супровідних історичних джерелах. Їх створення могло відбутися дуже близько до часу, який засвідчує дата. Це, однак, зовсім не вказує на те, що документи у тому вигляді, у якому вони дійшли до наших днів, виходячи із задекларованої оцінки щодо можливої достовірності документа, не є пізнішими підробками.

Окремо серед досліджуваних документів стоїть лист-звернення галицько-волинського князя Романа Мстиславича до різних князівських дворів у справі об'єднання Русі і впровадження нового „доброго порядку“ з умовною датою 1201 — початок 1203 рр. (III, № 1). Документ переслідує політичну мету — створення конфедерації державних утворень з центром у Києві, що, треба думати, могло впливати з обставин остаточного роздріблення Київської держави, появи відцентрових тенденцій, з одного боку, в Галичині та на Волині, а з другого — у Володимирі-над-Клязьмою та Суздалі.

Таблиця

Реальна або допустима (реконструйована) дата документа	Реальна або допустима назва місцевості, у якій складався або міг складатися документ	Експонент документа					Усього документів за датами	№ документа у розділі III книжки
		Роман (Роман Мстиславич)	Роман (Мстиславич?) і Анастасія	Лев Данилович	Лев (Лев Данилович або Лев Юрійович)	Дмитро-Любарт Гедимінович		
Б. д. [1201 — початок 1203 рр.]	Київ [?]	1	—	—	—	—	1	№ 1
1240 р.	Галич	—	1	—	—	—	1	№ 2
1244 р.	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 3
Б. д. [початок 70-х рр. XIII ст.]	—	—	—	1	—	—	1	№ 4
1270 р., серпня 5	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 5
Б. д. [1282 або 1292 р.]	„на ловищі“	—	—	—	1	—	1	№ 6
1284 р.	—	—	—	2	—	—	1	№ 7—8
1287 р., жовтня 4	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 9
1292 р., січня 12	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 10
1292 р., жовтня 8*	Перемишль	—	—	4	—	—	1	№ 11—14
1296 р., вересня 21	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 15
1297 р.	Перемишль	—	—	1	—	—	1	№ 16
1299 р., травня 2	—	—	—	1	—	—	1	№ 17
1301 р., березня 8	Галич	—	—	—	1	—	1	№ 18
1301 р., жовтня 8	Львів	—	—	1	—	—	1	№ 19
1322 р., грудня 8	Великий Луцьк	—	—	—	—	1	1	№ 20
Б. д. [не пізніше 1301 р., березня 16 або не пізніше 1323 р., травня 31]	—	—	—	—	6	—	6	№ 21—26
Усього		1	1	15	8	1	26	

* Окремі списки грамоти № 14 датовані також 2 жовтня 1292 р.

При аналізі змісту документів викликають застереження насамперед дати життя експонентів стосовно часу їх появи.

Грамоту з датою 1240 р., видану від імені князя Романа з дружиною, „княгинєю Анастасією“ (III, № 2), не можна пов'язувати з іменем Романа Мстиславича. Цьому суперечить час життя і князювання Романа Мстиславича. Отже, Роман Мстиславич у 1240 р. не жив уже 35 років (умер 19 червня 1205 р.), а іншого князя з таким ім'ям у XIII ст., який міг би бути експонентом документа і мав із таким ім'ям дружину, у той час не було. Пов'язувати появу документа з Романом, сином князя Данила, мабуть, безпідставно. Роман Данилович (нар. бл. 1230) мав у 1240 р. заледве 10 років та й за володарювання Данила, правдоподібно, не було у нього правових підстав від свого імені роздавати землі та видавати дарчі документи на них. І тому також невідомо, який стосунок міг мати князь Роман Данилович до Печерського монастиря у Києві.

Заплутана в історіографії дипломатики під цим оглядом оцінка більшості документів, які писані від імені галицького князя Лева. Більшість дат цих документів сумнівна, а деякі з них, як відзначалось, недатовані. Під час визначення автентичності цих документів проблемою є пов'язання їх появи з іменем Лева Даниловича, як це трактовано раніше. У процесі аналізу документів, писаних, наприклад, тільки від імені князя Лева, треба враховувати і той факт (на це свого часу звертали увагу І. Шараневич, Т. Коструба та інші), що в історії Галицько-Волинського князівства було два князі з однаковим іменем — князь Лев Данилович (Лев I) і князь Лев Юрійович (Лев II), які однаково і повною мірою могли виступати експонентами цих документів. Про те, що князь Лев Данилович паралельно фігурує і як князь Лев, доказують писані від його імені і датовані грамоти (III, № 6) та інші матеріали (див. далі). Часова близькість володарювання названих князів — діда та внука (Лев I князував бл. 1240 — і не пізніше 16 березня 1301 р. (I, № 2)³⁵; Лев II — помер 31 травня 1323 р.), дає змогу, як відзначалось, уважати експонентами досліджуваних документів двох князів, водночас розширивши можливість хронологію недатованих документів до травня 1323 р., саме перед 1301 р., березня 18, або 1323 р., травня 31. Ця ймовірність створює допустиму підставу для датування у збірці документів III, № 21—26. Утім, зауважимо, що під час ідентифікації особи експонента з іменем Лев у жодному випадку не можна основува-

³⁵ Див. також: Коструба Т. Надання кн[язя] Льва...— Ч. 17 (80).

тися на титулі експонента, приміром, „княжич“: „княжич Лев“ (*xsiqzeczia Lewa*, 1565, IV, № 58 та ін.), який у багатьох випадках супроводжує ім'я Лева, і однозначно пов'язувати його з іменем Лева II (Юрійовича) як князя молодшої генерації Романовичів. Княжичем звано і Лева Даниловича. Про це свідчать матеріали Ревізії документів Руського воеводства, тексти грамот (IV, № 56—58), а також той факт, що королі, підтверджуючи документи Лева Даниловича у протоколах своїх грамот, також називають його просто Левом (дарча на села Страшевичі та Созань, 1549, IV, № 41; див. ще 1562, IV, № 53). Подекуди вживання титулів „князь“ (*dux*, *kniaz*) і „княжич“ (*xsiqzeczia*) для експонента Лева — тотожне (див. дарчу на села Ритеровичі, III, № 23 і IV, № 58, Гординя і Дорошево (Дорожево), III, № 21 і IV, № 59).

При аналізі частоти вживання імен експонентів досліджуваних грамот виникає питання, чому в більшості відомих сьгодніх фальсифікатів (порівняно з іншими фальсифікатами та загальною кількістю документів XIII ст.) фігурує як експонент у клаузулі *інтитуляції* ім'я Лева чи Лева Даниловича. Через що саме з іменем князя Лева, сина Данила, збереглося сьгодні так багато сфальсифікованих актів і документів?

Це питання порушувалося дослідниками ще у XIX ст., однак відповіді на нього через брак відповідних джерел та інших об'єктивних причин не знайдено. Однозначної відповіді немає і сьгодні. Вважаємо, однак, що склалося на це декілька причин, і вони впливали, з одного боку, із загальної ситуації розвитку князівства, яке за князювання Лева Даниловича досягло значного поступу, з другого — особистої ініціативи й ролі князя Лева Даниловича як державного діяча і новатора у розбудові князівства та його контактів з іншими країнами. Ця праця мусила високо оцінюватися сучасниками і запам'ятатися нащадкам. „Сяк чи так, можна припускати,— пише М. Грушевський,— що від початків польського пановання пішла мода між галицькими русинами відкликуватися до кн. Льва, як випробований спосіб оборони своїх прав, коли на попертя їх не можна було виказатися іншими документами. Лев став правдивим патроном руських *pullo iure possessorum*, кажучи польським урядовим стилем, в їх боротьбі з польськими урядниками і польськими претендентами на їх маєтності. Без своєї волі й відомости, багато віків по смерті, він віддавав ріжні прислуги потомкам своїх колишніх підданих в їх боротьбі з польським правом і не

один руський рід завдячує „Львовій грамоті“ те, що зацілів, не пішов в кріпацтво, не стратив своїх прадідівських маєтностей і т. і., і т. і.“³⁶ Така оцінка надто категорична і позбавлена прямої, речової аргументації. Князь Лев Данилович — один із найвизначніших князів Галицько-Волинської держави. У цьому основну роль відіграла цілеспрямована аграрно-економічна політика князя. У другій половині XIII ст. у князівстві відбувалося інтенсивне освоєння земель, відповідно, їх закріплення за світською знаттю і церквою. Дехто з дослідників уважає, що вже в середині XIII ст. у Галичині виробився для боярського землеволодіння термін „тримання“ („держання“) землі з умовою служби князю, яке відрізнялось від традиційної вотчинної форми володіння землею³⁷. Це був один із кроків у земельній політиці князя, який підтримував Лев Данилович. Він, крім того, роздавав землі, підтверджував володіння давньо- чи новонадбаних земель, сам, як перший власник земельних доменів і верховний сюзерен, брав участь у розборі, роздачі та продажу земель. Усе це на той час уже, мабуть, не обходилося без письма і документа. З другої половини XIII ст. князівський документ з'являється на вимогу часу. Вважаємо, що на появу щораз більшої кількості документів, принаймні в останній чверті XII ст., не могла не впливати широка на той час „мода“ у Європі (Угорщина, Чехія) на закріплення прав власності на землі з допомогою документа. Про це знали князівські двори, боярство, міські управи. У заходах князя треба бачити не лише прирівнювання князівства до сусідніх південно-західних країн, де ці процеси відбулися набагато раніше, але й політичну вигоду. У роздачі земель князь забезпечував собі прихильність боярства, з іншого боку, надання земель „служилим двору“ (придвірним і військовим), звичайно, „за заслуги“ або з умовою подальшої служби на дворах чи під час воєн, було опорою в боротьбі з дуже активним у Галичині боярством. Завдяки земельній політиці і галицька церква отримувала більшу незалежність. У зв'язку з цим здобуває нові позиції церковна ієрархія; правдоподібно, з ініціативи Лева Даниловича ще за його життя неофіційно відкривається Галицька митрополія. Відомо, що сила церковної влади, як і світської, базувалася на

³⁶ Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти...— С. 20.

³⁷ Линниченко И. А. Грамоты галицкого князя Льва...— С. 93—95 та ін.; Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства.— Москва, 1949.— С. 417.

земельній власності і зростала з розвитком цієї власності³⁸, у чому галицьке і волинське духовенство і боярство займало провідні позиції. Із землею пов'язані заходи князя Лева Даниловича, спрямовані на розбудову міст, впровадження маґдебурзького права. Князь, надаючи містам самоуправу, намагався знайти підтримку серед міського населення тощо.

Названі аспекти діяльності князя і князівського двору мусили знаходити підтримку. Вони, правдоподібно, мали загальний характер і були широковідомі.

Крім того, загальне визнання Левові Даниловичу принесли його намагання об'єднати землі для відновлення Галицько-Волинської держави часів Романа і Данила. За цим приховувались не лише загальні оцінки діяльності князя, але й осяги знаті і збагачення церкви та суспільства взагалі. Після батька Данила, остаточно закріпившись у Перемишльському князівстві, яким, зрештою, правив раніше, та у Львові, а після смерті брата Шварна — у Галицькому і Белзькому князівствах (1270), він у „зовнішній“ політиці тяжіє до політичного єднання Галичини і Волині (Холмщина і частина Підляшшя належали синові Юрію). Свідченням цього є листування між Левом Даниловичем і володимирсько-берестейським князем Володимиром Васильковичем стосовно Берестя і Берестейської землі (II, № 59—60), а також приєднання до Галицького князівства близько 1280 чи 1281 р. частини Закарпаття³⁹, близько 1292 р.— Люблінської землі. Ці заходи Лева Даниловича також не могли проходити повз увагу суспільності і карбувались у пам'яті, особливо в часи пізнішого поневолення.

Сучасники вважали князя Лева Даниловича визначним державним діячем і воїном. У Галицько-Волинському літописі Лев Данилович показаний як „кнѣзь доумѣнъ и хороборъ и крѣпокъ на рати не мало бо показа мужество свое во многихъ ратѣхъ“⁴⁰. Його ім'я було широковідоме в тодішній Європі. Чи не Лева, як „сина [...] Данила“, має на увазі у 1247 р. папа Інокентій IV, звертаючись до інших галицько-волинських князів (IV, № 5, 7—8), а у географічному трактаті анонімого автора з 1308 р. під назвою „Джерело

³⁸ Шапов Я. Н. Княжеские уставы...— С. 5.

³⁹ За іншими даними, у 1290 р. після смерті короля Ласла IV. Див.: Мицько І. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // Мицько І. Статті.— Львів, 2000.— С. 50.

⁴⁰ Ипатьевская летопись // ПСРЛ.— Т. II.— Стб. 935.

історії землі Сходу“ („*Flos historiarum Terrae Orientes*“) написано: „Русь (*Rutenia*) — величезна країна, що межує з Болгарією і Грецією [...], а князь її Лев (*dux Leo*)“⁴¹.

Можна говорити і про інші достоїнства князя Лева Даниловича, наприклад, виваженість політики щодо інших руських і чужоземних володарів, миротворчі заходи з резидентами до Орди монголо-татар. Пам'ять про князя у контексті його діяльності збереглась у пізніших сторіччях, матеріалувалася у різних трактатах, записах, у пом'яниках, географічних назвах і легендах (деякі записи про князя Лева Даниловича мають навіть міфологічне забарвлення)⁴². Ці факти, правдоподібно, не

⁴¹ Пашуто В. Т. Очерки...— С. 302; Lozinsky G. La Russie dans la littérature française du Moyen Age. La population et ses richesses // Revue des études Slaves.— 1929.— Vol. IX.— Fasc. 3—4.— P. 258, note 1.

⁴² Варто також згадати присвяти богослужбових книг кінця XVIII ст. „князю Львову Даниловичю“ (Запаско Я. П. Пам'ятки книжного мистецтва. Українська рукописна книга.— Львів, 1995.— С. 152; у публікації запис помилково датовано: „кінець XIV ст.“); географічні назви на честь Лева Даниловича у Львові — Гора Лева — „*Mons Leonis*“ (документовано з 1443 р., а також з 1592 і 1599 рр. Див.: Купчинський О. А., Ружицький Е. Й. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1299—1799.— К., 1972.— № 731, 754); Камінь Лева — „*Lapis Leonis*“ (1508 р. — так називається один із горбів поблизу Брюхович), на Самбірщині — „Львів став“ (Інкін В. Ф. Чи є історична основа в фальсифікатах...— С. 61). Згадує про Лева як засновника „руського Львова“ у своїх подорожніх записках М. Груневер, перебуваючи у місті протягом 1582—1602 рр. (Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Україна давня і нова: народ, релігія, культура.— Львів, 1996.— С. 143—153). Ім'я князя популярне в художній літературі XVII ст. У низці видань уміщені „епіграми“ на честь герба Львова, який начебто отримало місто з рук князя Лева Даниловича. Відвага і мужність князя Лева Даниловича оспівана в латиномовному вірші К. Бруховського, що надрукований 1645 р. при панегірику В. Острошевського „*Prototipon [...] meritum [...] Nicolai Krosnowski*“ (Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжного мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 1 (1574—1700).— Львів, 1981.— № 347; Ісаєвич Я. Д. Преемники первопечатника.— Москва, 1981.— С. 92). Лев Данилович фігурує в історіографічних працях С. Окольського (*Okolski S. Russia florida rosis et lillis*.— Leopoli, 1646.— P. 12 та ін.). Праця містить окремі віршовані строфи про князя Лева Даниловича; Й. Альнпека — 1607—1618 рр. (*Opisanie miasta Lwowa przez Jana Alnpecka, radce lwowskiego* [Przekład na język polski J. Wąkowskiego] // *Pamiętnik Lwowski*.— 1816.— T. I.— S. 13—20, 97—120), Й. Б. Зиморовича — 1665—1667 рр. (*Zimorowicz B. Leopoli triplex* — *Historia miasta Lwowa. Królestwa Galicyi i Lodomerii stolicy*... [Przekład na język polski M. Piwockiego].— Lwów, 1835.— S. 63—96); П. Г. Пруща — 1662 р. (*Pruszcz P. H. Forteca monarchów y całego Krolestwa Polskiego duchowna*.— Kraków, 1662; перевидання, 1737). У XVIII ст. у Львові виготовлено скульптуру князя Лева Даниловича. 1751 р. у Львові влаштувалася пишна церемонія коронації ікони Богородиці.

можна трактувати як простий збіг обставин чи випадковість, що пов'язана з ім'ям Лева.

Вважаємо, що саме популярність діяльності князя, його особисті риси характеру і обдарування служили підставою для появи багатьох актів і документів, писаних від імені Лева, сина Данила, як при житті, так і після його смерті, проте з тією різницею, що у першому випадку їх писала князівська канцелярія за погодженням чи дозволом князя, а пізніше копіювала ці документи з оригіналів, створюючи списки та ін., у другому — від імені князя Лева чи Лева, сина Данила, власні тексти вигадували фальсифікатори, а для вірогідності доставляли і знеславляли його ім'я.

Не вносять додаткових відомостей про зміст і час написання документів власні назви осіб, що фігурують у текстах грамот як бояри, князівські слуги, навіть духовні особи різних рангів, про яких традиційно знаємо більше, а також заявлені члени князівських родин. Серед них — Гласко або Осташко Гласко (III, № 6), Нерун (III, № 9), Мелентій Туркевич з Колчич (III, № 8), слуги Василь, Ігнат, Ілля, Іван, Грицько, Степан з Вітошинців (III, № 15), Степан Лізда (III, № 21), Петро Сурма (III, № 22), Кунат Білич (III, № 23), Улян Свистило (III, № 24), Гриць Кошелов, Куденій Бибельський, Улян Свистило (III, № 25), Данило з Колчич (III, № 26). Про цих людей не можна нині нічого дізнатись, принаймні з інших джерел, крім того, що подано у згаданих документах. Це стосується і згадок про управителя Михайла Куропасика та писаря Симеона Івановича Жельдецького (III, № 11), священника Костя або Костя Бережницького (III, № 17), слугу Уляна Свистила або Свистила (III, № 24, 25). Останній згаданий у двох різних документах, очевидно, йдеться про одну особу.

Водночас не знаходять прямих підтверджень імена єпископів: Абрагам з Перемишля (III, № 4), Ларіон з Перемишля (III, № 11 та ін.), Євфимій (Ефимій) з Перемишля (III, № 12), Антоній з Перемишля (III, № 14), Климентій з Луцька (III, № 20) та інші; ігуменів Миколаївського монастиря у Башевій: Ілля або Ілляш (III,

---

З цієї нагоди споруджено кілька тріумфальних брам у місті, в одній з яких знаходилась статуя Лева Даниловича, згодом (1754) Лева Даниловича згадано як поборника міцних контактів зі Заходом у збірнику „Hasło słowa Bożego łaska, pokój i chwałę wielkiego słowa matki“. Ім'я князя Лева вміщено у церковних синодиках і пом'яниках, хроніках та історіях монастирів, зокрема Лаврова. Заслужують на увагу легенди про князя Лева Даниловича, його життя, звичаї, оповіді про поховання „у різних місцевостях“ тощо. Хвиля пам'яті і згадок про князя Лева Даниловича дійшла до середини XIX ст. (Див.: Зоря Галицька (Львів).— 1848.— 31 жовтня.— № 25.— С. 105).

№ 3), Спаського у Спасі — Єфремій (III, № 4) тощо. До цього ряду треба віднести також галицьких митрополитів Галактіона, Марка, Йосифа, Антонія, Івана (III, № 2, 9, 11, 13, 15), київського митрополита Кипріяна (III, № 18). Такі особи на посадах владик та ігуменів на час князювання Лева, сина Данила, або Лева, сина Юрія, не відомі. Дати їх життя та діяльності не збігаються з датами, що винесені в документах, про окремих також дізнаємось лише з тих же досліджуваних документів. Кілька з названих імен згадані на відповідних посадах набагато пізніше. У зв'язку з тим зовсім непереконливо, що в низці історіографічних праць ці імена безкритично та без будь-яких застережень відносять до перших єпископів Перемишля, Галича та Луцька тощо (Строев, с. 1039, 1041; Блажейовський, с. 129, 149, 159). Не відоме з історичних джерел ім'я княгині Анастасії (III, № 2), як дружини князя Романа (перша дружина називалася Предслава, друга — Анна, дехто з дослідників вважає її Марією), достеменно не відомо, хто був для князя Лева, сина Данила, „**ДАДКО КНАЗЪ ВКЛИКЫИ ЛАВКРЪ**“ (III, № 14). Згадки про Лавра основуються на міфологічних оповідях пізнішого часу. Винятком у цьому ряді „історичних“ осіб є згадка про дружину князя Лева Даниловича — Констанцію (III, № 5). Всі інші треба визнати надуманими або підведеними з пізнішого часу для XIII ст. іменами. Втім, особливою вигадливістю відзначаються переліки свідків, що фігурують у клаузулі **свідки** у грамотах із повним (тричастинним) формуляром. Клаузула повністю або частково подана у **прикінцевому протоколі**. У дев'яти документах упродовж 14 років (1287—1301) постійно виступають одні і ті ж свідки: князь Андрій Ярославич (раз він же Андрій Ярославський, III, № 11) і пан Васько з додатком у різних комбінаціях з іншими іменами, здебільшого невідомими для останньої чверті XIII ст. галицьких і перемишльських владик (III, № 9, 12, 15, 19—20 та ін.). Найпопулярнішими та найчастіше використовуваними були імена владик Антонія і Ларіона. Грамота від 8 жовтня 1291 р. розширює список світських свідків завдяки якомусь „князю Марку“ („*discis Марко*“, III, № 10); від 2 травня 1299 р. — пана Кузничя, пана Пишна з Лебовиці (III, № 17) та ін. У двох грамотах зафіксовані відомості про підпис під текстом князя Лева (III, № 5; IV, № 43), у понад двадцяти — у різних варіантах підпис писаря Захарії Вихота (**Вихо**, **Вихо**^т, **Вихотъ**, **Вихотъ**, **Вихоч**, **Выхот**, **Wychetch**, **Wychokt**, **Wychott**, **Wyhot**, **Wichoh**, **Wi-**

chot, Wichott, Wiktorin та ін.) Деколи у списках одного і того ж документа засвідчений підпис згаданого писаря у двох—трьох варіантах (III, № 11 та ін.).

Зіставлення даних змісту документів, а також аналіз будови клаузул формуляра, зрештою, їх мова дають можливість попередньо констатувати, що під час створення досліджуваних документів між цими елементами існувала якась формальна залежність, яка часто виявлялася у буквальному наслідуванні текстів. І це, правдоподібно, не завжди було пов'язане з усталеною традицією канцелярських формулярників. Серед грамот, що виходили з церковних установ, ця тенденція особливо помітна. Документи, що створювалися у перемишльській єпископії і Спаському монастирі, засвідчують зв'язок із грамотою для кафедрального собору Успіння у Крилосі (III, № 18). Остання, як найдавніша, служила, здається, зразком для формулювань клаузул багатьох фальсифікатів. Це певною мірою зауважено також серед окремих документів, що надавалися князівським слугам. У досліджуваній групі документів можна знайти й інші паралелі.

Загальний аналіз умов появи списків документів-фальсифікатів, що в основних рисах поданий раніше, засвідчує чималу кількість осіб і інституцій, які володіли князівськими грамотами і були зацікавлені в їх подальшій суспільно-правовій чинності передусім у другій половині XIV—XVIII ст. Перелік цих осіб порівняно значний. Це нащадки контрагентів документів часу Галицько-Волинського князівства, дідичі-спадкоємці сіл і земельних угідь, зацікавлені особи або їх посередники, що обґрунтовували права власності на земельні маєтності, з кіл духовенства та міських інституцій. Причетними до заходів створення списків були також установи, які на одному рівні з особами виступають прохачами вписати та юридично визнати пропоновані ними документи з датами XIII — першої половини XIV ст. Особливо сприяли цьому, як зазначалось, заходи з „відновленням“ актів і документів. Список цих людей та інституцій такий: „шляхетний Дмитро Боратинський“ (1443, ЦДІАЛ, ф. 9, оп. 1, кн. 1, с. 221); „вірні слуги, дідичі села Вітошинців Левко, Гаврило, Яцько, Гимко, Андрій і Петро Василевичі“ (1448, IV, № 26); „шляхетний Федір із Шептич від себе і шляхетних братів Глібка і Сенька, онуків вельможного Яцька або Гіацінта з Шептичів“ (1458, IV, № 27); „шляхетний Микола Балицький“ (1470, IV, № 29); „шляхетні нащадки і спадкоємці з Ритерович Ванько і Федько Дробиші“ (1470,

IV, № 30); „райці нашого міста Перемишля“ (1497, IV, № 31); „**БОГОМОЛЕЦЬ НАШЪ ЁФРЕМ • ВЛАДЫКА ЛУЦКИИ И ОСТРОЗСКИИ**“ (1498, IV, № 32); „писар, кам'янецький канонік велебний Северин Гербурт з Фельштина, прохаючи від імені свого брата, вельможного Івана Гербурта з Фельштина та від Балтазара Білицького“ (1506, IV, № 34); „шляхтичі Мартин і Федько Підвисоцькі“ (1524, IV, № 36); „шляхетний Йоан Боратинський [...] від свого імені та імені шляхетних Миколи Добровського у Добровичах [...] та Станіслава і Йоана — синів шляхетного Миколи Краснопольського у Боратині“ (1527, IV, № 37); „Лаврентій, перемишльський владика“ (1535, IV, № 38); „перемишльський і самбірський владика Антоній Раділовський“ (1549, IV, № 39—41; 1555, IV, № 46, 49; 1566, IV, № 62); „Ігнатій, протопіп самбірський“ (1550, IV, № 42); „шляхетний Христофор Васичинський“ (1550, IV, № 43); „шляхетні Станіслав Броньовський — спадкоємець села Воцаниці та половини Кальнофоста, а також Кузьма і Яків Шептицькі, руські спадкоємні володарі сіл Шептич, Онуфріївського монастиря та другої половини Кальнофостів“ (1552, IV, № 44); „шляхетні Роман, Юрко, Федь Тарасович, Тимко, Хома та Ілько Кольчицькі“ (1556, IV, № 48); „від імені згаданого Квашині [?] нас просив шляхетний Іван Гординський“ (1557, IV, № 50); „Ян Волосецький“ (1565, IV, № 58); „Роман Кольчицький“ (1565, IV, № 60); „Гедєон Балабан, львівський і галицький владика“ (1581, IV, № 65); „шляхетний перемишльський земський суддя Йоан Яскманицький“ (1582, IV, № 66; 1583, IV, № 67); „Михайло Копистенський, перемишльський і самбірський владика“ (1601, IV, № 74); „Данило Горський [...] від імені шляхетної Софії Храцевської“ (1616, IV, № 80); Федорія Пузинянка і Василь Літинський (1632, IV, № 81); „Йоан Нарольський“ (1681, IV, № 91); „Йосиф Шумлянський, львівський, галицький і кам'янець-подільський єпископ“ (1691, IV, № 94); „ігумен Лаврівського монастиря Єзекїл Бончаковський“ (1726, IV, № 96); „Михайло Кульчицький-Занкович“ (1790, IV, № 113). На підтвердження чи для розгляду вищих державних властей і судів, а також їх записів в актові книги і метрики подавалися документи від імені рад міст, капітулів на чолі з єпископами тощо.

Зрозуміло, у поданий перелік увійшли не всі „зацікавлені“ особи та інституції, які зголошували документи. Чимало протоколів записів у судово-адміністративних книгах і у метриках, а також у королівських підтвердних грамотах з якихось причин не називають таких імен. Проте виникає слушне питання, чи могли навіть ці перелічені особи перебувати в однакових умовах і бути причетними до підробок документів, писаних від

імені князів? У літературі по-різному оцінено роль цих осіб у XV—XVII ст. стосовно досліджуваних грамот. Найчастіше їх уважають тими, що фабрикували документи від імені князів. Все ж таки, здається, надто великий цей перелік осіб, щоб усі вони займались фальшуванням текстів*. Сам захід мотивується тривіально — захистом „особистих прав власності на маєтності“. І цієї думки дотримуються переважно ті дослідники, які висловлюють безапеляційне недовір'я до досліджуваних документів і відносять їх до фальсифікатів. А як у тій ситуації бути з тими відомими і невідомими нині особами, які подавали на підтвердження князівські документи ще королю Казимирові III у 50-х — на початку 60-х рр. XIV ст., адже польське самоврядування під керівництвом цього ж короля остаточно замінило давню князівську адміністрацію, зокрема, на рівні староств і воеводств щойно наприкінці XIV ст., а пізніше ці ж документи не раз підтверджувались або згадувались у королівських грамотах: 1352 (IV, № 9), 1354 (IV, № 10), 1358 (IV, № 11), 1360 (IV, № 12), 1361 рр. (IV, № 13—14)? Для цього часу, очевидно, не доводиться ще говорити про втрати документів і вимушену їх підробку, хоч фальшування документів у Європі було поширеним явищем від найдавніших часів. Чи можна за таких обставин однозначно сприймати слова М. Грушевського, які були опоновані вже раніше І. Липницьким та іншими дослідниками, „що й ті найстарші грамоти з іменем Льва були сфабриковані“? Здається, така думка з'явилася лише для того, щоб підтвердити тезу, що всі грамоти, писані від імені князя Лева Даниловича, — фальсифікати. Аргументація така: „Польське правительство, виходячи з практики польської держави, на доказ прав жадало княжих привілеїв, надань“. Далі головне — „а давня Русь [...] їх не знала [!]. Ситуація була дуже грізна [!] і от в таких обставинах починають появлятися у Львові грамоти“⁴³. Вважаємо, що вчений надто відважно вирішив питання. Такі „міркування“, як відзначалось раніше, подекуди потрапляють за інерцією у науковий обіг і сьогодні. Проте на сучасному етапі розвитку науки подібне трактування не цілком спрацьовує, бо в його основі лежать переважно лише апріорні припущення (на оцінку вченими Левових грамот впливала ще, мабуть, аматорська література XIX — початку XX ст.), тому в більшості випадків таке бачення проблеми не

* У даному разі беруться до уваги лише ті документи, експонентом яких виступає князь Лев або Лев, син Данила.

⁴³ Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти... — С. 19.

втримує критики. Особливо насторожує теза (першим подав її М. Грушевський), що Русь, і в тому числі Галицько-Волинська держава, „не знала“, наприклад, дарчих та інших документів. На цій основі були зроблені відповідні узагальнення питань дипломатички, а також тлумачення середньовічних правових відносин у Галичині. Що стосується осіб (а також цілих родів), родин, рад міст, капітулів єпископств тощо, які представляли прохачів чи виступали прохачами підтвердити Левові акти або документи, то ми далекі від думки, щоб їх усіх без винятку звинувачувати у навмисному фальшуванні документів, навіть у випадках, коли вони з'являлися за умов т. зв. їх відновлення.

Пропоновані трактування деяких дослідників із цього питання непереконливі насамперед тому, що не спираються на реальну і мотивовану джерельну базу, якою нині, на жаль, у багатьох випадках не володіємо. Вони малодоказові і непереконливі, зокрема, що стосується дій названих і неназваних осіб та інституцій у виготовленні підробок князівських документів. Проблема полягає у тому, повторюємо, що немає у достатній кількості матеріалів, на основі яких могли б обґрунтовуватися докази стосовно походження і функціонування багатьох документів у постдержавному просторі Галичини і Волині. Вони не виявлені і навряд чи будь-коли будуть виявлені для досліджуваних земель, а серед них такі, які достеменно розкрили б провенієнцію розглядуваних документів у повному обсязі. Тим часом не є таємницею, що низка документів пов'язана з особами і цілими родинами, корені яких сягають давньоруської епохи. Це підтверджують приклади з XIV—XV ст. З приводу цього не можна не згадати міркувань І. Каманіна: „Розглядаючи суперечливі грамоти і задаючись питанням про ступінь їх достовірності, ми не можемо не зауважити, що всі грамоти князя Лева, по-перше, подаються, без сумніву, стародавніми родами й інституціями, і по-друге, що вони подаються в таку пору і за таких умов, коли всі ті роди, коли б вони були навіть і безправними власниками, могли легко обійтись і без грамот“⁴⁴. На непереконливість узагальнень критиків досліджуваних документів вказує приклад, пов'язаний із заходами щодо встановлення прав власності на нерухоме майно „звинуваченого“ Дмитра Боратинського. Саме він у XV ст. володів грамотою князя Лева, а згодом як прохач представляв її під час

⁴⁴ Каманин И. М. Из истории подложных документов... — С. 3—4.

свідчення у суді. У 1443 р. Д. Боратинський пред'явив претензію на село Добаневичі, показавши документ купівлі цього села від Яцька з Добаневичів і водночас грамоту князя Лева (I, № 2). Оскільки тогочасна дідичка Добаневичів Анна Чіранова опротестувала заяву Д. Боратинського, М. Грушевський зробив висновок, що обидві грамоти сфабриковані. Але виникає запитання, навіщо потрібна була Д. Боратинському грамота Лева, якщо зовсім певно справу могла вирішити тільки купча, якби її не опротестували, і далі, чому дідичка Добаневичів згодом усе-таки погодилася на полюбовний суд. Якби обидва документи були сфабриковані, отже, не мали під собою ніяких правових підстав, то не було б потреби погоджуватися дідичці на полюбовне розв'язання суперечки. Отже, де в чому претензії Д. Боратинського мали підставу. А. Генсьорський у зв'язку з цим також зауважує: „Чому Боратинський, підроблюючи грамоту, вказав у ній не на одного якогось предка, якому князь Лев мав надати Добаневичі, а на двох — Тутенія і Монтсіка? Чи не тому, що він не міг цього зробити, бо так було в грамоті, яку справді одержав від своїх предків. Отже, а рїогі справу сторін — Дмитро Боратинський — дідичка Добаневичів Анна Чіранова, — можна скоріше уявити собі так: якщо купчу, можливо, і сфальсифікував Боратинський, то грамота Лева була автентичною. Рід Боратинських виводив себе від одного з „братеньців“, а рід дідички, мабуть, — від іншого. Про це знала дідичка Добаневичів. Якимсь чином в їх руки потрапили Добаневичі, але згідно з грамотою й Боратинський мав на них якесь право. Тому крім купчої Боратинський пред'явив грамоту князя Лева, а дідичка Добаневичів погоджувалася на полюбовний суд.

Підкріпити наш погляд на цю справу і на грамоту, — пише далі А. Генсьорський, — можна ще таким: коли б Боратинський справді сфальсифікував грамоту, то навіщо б йому було посилатись як на свого обдарованого князем предка, на якогось вихідця з Литви та ще викликаного? Чи не простіше було б покликатись на якусь видуману місцеву особу, що звучало б навіть правдоподібніше?“⁴⁵

Непрямі аналоги можна зауважити і з іншими документами. Можливо, немає підстав звинувачувати, наприклад, спадкоємця

⁴⁵ Генсьорський А. І. З коментарів... — С. 177—178.

міста Васичина Христофора Васичинського у фальшуванні написаного в 1550 р. документа від імені Лева (III, № 6). Відомо, що галицький і снятинський староста Петраш ще у 1401 р. згадує ім'я князя Лева, погоджуючись з межею васичинських земельних володінь „*покола єміу• кнѣзь Левъ оуѣхалъ*“ (IV, № 17). Потребує додаткового перегляду та вивчення з точки зору змісту документа заява „шляхетного Федора з Шептич від себе і шляхетних братів Глібка і Сенька, онуків вельможного Яцька або Гіацінта з Шептичів“ з 1458 р. (IV, № 27). Окрему сторінку становлять ті документи, які подавались на підтвердження у різні роки духовними особами — єпископами, ігуменами, священниками, зокрема тому, що зачіпали території, які стосувались королівщин. Їх прийняття і апробування, а також підтвердження зволікалось (IV, № 56—57) (див. III, № 3—4, 7—8, 14, 17, 20 та ін.), хоча церква володіла цими землями з давніх часів.

Констатуємо, що за цих обставин не до кінця вивченого і опертого на джерелах питання панує у різних модифікаціях негативне ставлення до досліджуваних документів, згідно з яким відкидаються будь-які передумови можливого існування на початкових етапах оригіналів чи будь-яких інших наближених до оригіналів протографів цих документів. Спроби ігнорування цих факторів як явища, навіть у контексті сказаного, на жаль, у багатьох випадках непереконливі.

Стосовно аналізу дарчих і фундаційних грамот найчастіше викликає застереження виклад фактів змісту. Це насамперед стосується (клаузула **диспозиції**) переліків земельних угідь, які дарувалися чи передавалися у власність. Нині немає або майже немає матеріалів, на основі яких можна перевірити реальність цих переліків об'єктів надання для XIII — першої половини XIV ст. Це стосується як загального обсягу спадкованого, дарованого чи купованого повновластя земельних наділів, так і заснування сіл і придбання для них земельних маєтностей. Формально оцінці клаузули **диспозиції** сприяють хіба що з погляду насамперед будови деякі давньоруські чи інослов'янські документи, але тільки як дуже віддалений порівняльний матеріал. Під цим кутом зору заслуговують на увагу й інші клаузули **власне змісту**. Викликає недовіру в досліджуваних грамотах велика деталізація опису орних земельних наділів і різних урочищ, зокрема, лугів і лісів під час означення границь посіlostей. Вони надто докладні, тому

переконливі, навіть якщо допускати, що чорновики документів складались на місцях на основі прямих зізнань свідків, а князівська канцелярія лише вносила і засвідчувала дані їх змісту. Особливо вражають широкі „знання“ князівськими писарями місцевої мікротопонімії (див. III, № 6, 8, 10, 14, 16 та ін.). Це факти для часу, до якого належать документи, не цілком переконливі: для XIII — першої половини XIV ст. типова текстова скупість і лаконічність у викладі сюжетів.

Викликають застереження деякі формулювання дат документів, зокрема, розмаїття їх способів і засобів вираження. Для загалом традиційної, а на деяких етапах стабільної діяльності князівських канцелярій (крім усього найчастіше йдеться про одну і ту ж або дві близькі за функціонуванням канцелярії), помітна значна розбіжність як щодо структури, так і щодо змісту дат. Це тим більше звертає на себе увагу, що у ряді випадків йдеться про невеликий проміжок часу, а саме другу половину XIII — початок XIV ст., коли існувала традиція спадкоємності урядування канцелярій, наприклад, Лева I через Юрія Львовича до Лева II. (Підтвердженням цього є, наприклад, „мандрування“ печаток, мабуть, від Лева і Юрія I до Юрія II (Болеслава)⁴⁶.) Загалом у **датаційних формулюваннях** зауважене змішування традиційних, візантійського походження і нових за новою ерою, південно-західних формулювань дат у сфері дипломатики на рівні князівських канцелярій, які переживала Галицько-Волинська держава другої половини XII — першої половини XIV ст. Це, правдоподібно, є нічим іншим, як віддзеркаленням боротьби давніх і традиційних устоїв у діяльності канцелярій з новими впливами і віяннями в українській дипломатичі.

Дати документів-фальсифікатів засвідчують:

— різні ери: „во лѣто со Рожѣтва х҃ва а.с.нѣ“ (III, № 8); „оу прѣмышли в пѣтокъ • мѣца шктоврѣа оу в̄ [!] • день • лѣта 5w-го“ (III, № 14);

— різну структуру та способи вираження дат:

⁴⁶ Пор.: Лаппо-Данилевский А. Печати последних галичско-владимирских князей и их советников // Болеслав-Юрий II...— С. 211—310 та ін.; Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne (Lwów).— 1909.— N 6.— S. 99—104; N 7.— S. 127—130.

а) проставлення у **датаційному формулюванні** назви місцевості і місця написання документа й лише дати року — „Pisano we Lwowie, w domu Matki Bozey. Data, siesc tysiacznego siedmsetnego piedziesiatęgo wtorego“ (III, № 3); „Pisano w Przemysłu, roku szostego tysiacznego osmisetnego piątego“ (III, № 16);

б) **датаційне формулювання** є повним, складається з назви місцевості і трьох компонентів самої дати — дня, місяця і року, але число дня паралельно уточнюється назвою дня тижня: „**А писана и дана грамота въ Лвовѣ • въ пѣтокъ мѣца вктовриѧ въ ѿ днѣ лѣта ꙗꙋго**“ (III, № 12) або: „Pisano y dano potwierdzenie w manasterze, w kosciele we czwartek miesiaca maja dnia wtorego lata od stworzenia swiata szesc tysięcy osmset siodmego“ (III, № 17);

в) дата року уточнюється за індиктом: „**въ Великоу Луку лета въ созданнѧ мира ꙗꙋго ѿ лѣта и днѧ сѧго • мѣца декабра • ѿ днѧ**“ (III, № 20) тощо.

Одночасно формулювання окремих дат не типові для руських територій і земель Галичини того часу. Наприклад, перша частина дати писана словами, кирилицею, а рік арабськими цифрами: „**писан в Галичѣ в лѣтѣ 6748**“ // „**Писасѧ в Галичѣ • в лѣто ꙗꙋго**“ (III, № 2). Це явище характерне також для польськомовних списків окремих документів (III, № 10, **Оцесо**). Трапляється, коли дата року уточнюється часом заснування міста: „І звершено цей запис у Львові, другого року після заснування міста, в понеділок місяця серпня п'ятого дня від створення світу року 6778“ („Et data est haec scriptura Leopoli post fundationem urbis anno secundo die lunae Augusti quinta a creatione vero mundi anno VIMDCCLXXVIII“) (III, № 5). Останнє формулювання дати засвідчує дивне поєднання позначення дати року римськими цифрами за діонісієвою ерою з умовним початком заснування міста, яке фальсифікатор пов'язав, правдоподібно, з римською традицією раннього середньовіччя. Треба пам'ятати, що документ створювався у домініканському середовищі. Таке датування для Галичини явно надумане. Загалом ці та інші раніше згадані формулювання дат треба віднести до „творчих знахідок“ фальсифікаторів XVI—XVIII ст.

Чотири документи писані від імені Лева, сина Данила, під однією датою, а саме 8 жовтня 1292 р. (III, № 11—14), але у різних містах (три — у Львові, один — у Перемишлі). Цей факт уже раніше викликав підозру стосовно достовірності документів. Сім документів не

містять клаузули **датації**, хоч для двох із них (згідно з окремими списками) дата піддається приблизному встановленню.

Неоднозначну оцінку викликають досліджувані документи щодо засобів засвідчення. Знаємо традиційні засвідчення (через текст **короборації** і печатку) і нетрадиційні — документ „засвідчений зубом“; відомі документи без згадки про печатку (III, № 1, 3—4, 8, 16, 20, 22—23, 25—26). Ті, що містять інформацію про засвідчення печаткою, виражені у кількох варіантах:

а) текст клаузули **короборації** разом із відомостями про наявність при документі печатки: „**А на твердостъ того печать мою къ сему листу приложил есмо**“ (III, № 2); „**А на то и печатъ наша завѣшена**“ (III, № 9); „**на то есмо грамоту нашу дали и печатъ свою привесили**“ (III, № 18). Пор. також: III, № 11—14, 17, 19, 21, 24;

б) текст клаузули **короборації**, але документ засвідчений не печаткою, а з допомогою „зуба“: „*Na swidoczestwo naszemu lysthowy nasv yesmu peczath prywysily zubom zapeczathaly a ze nie ymaliesmo nasoy peczathy pry ssoby, a daliesmo toth lysth na lowisczi*“ (III, № 6);

в) немає тексту клаузули **короборації**, хоч у кінці документа подана інформація про наявність у минулому якоїсь печатки: „*L[ocum] s[igilli]*“ (III, № 5, 7).

Відомо, що у досліджуваних документах вживалися два способи засвідчення, для чого використовувалися неоднакові засоби: 1) з допомогою печатки і 2) з допомогою „зуба“.

Про характер печаток, які прикріплялись і підвішувались до документів (пергаментних) князів Романа, Лева — Лева, сина Данила, чи Лева, сина Юрія, мало що знаємо. Не інформують про них і додаткові джерела. Із **вступних протоколів** підтвердних королівських документів XV—XVII ст., які вказують на т. зв. конфірмації „старих листів“ чи „старих привілеїв“ князя Лева чи Лева, сина Данила, дізнаємось, однак, що вони майже постійно завіряли документи. Декілька прикладів: 1421 р.— „привілей [...] князя Лева [...] скріплений його вислою печаткою“ (IV, № 21); 1458 р.— „привілей на пергаменті [...] скріплений вислою печаткою руської князівської канцелярії“ (IV, № 27); 1470 р.— „з підвішеною на шовковому шнурку печаткою з простого воску, на якій знак у вигляді зуба“ (IV, № 29); 1506 р.— „два листи [...] скріплені його [Лева] вислою печаткою“ (IV, № 34); 1549 р.— „лист на пергаменті [...] скріплений його [Лева] вислою печаткою на шовковому

шнурі“ (IV, № 39); 1549 р.— „лист на пергаменті [...] скріплений його [Лева] вислою печаткою на чорному шовковому шнурі“ (IV, № 41); 1550 р.— „лист [...] на пергаменті і скріплений його [Лева Даниловича] печаткою, підвішеною на шовковому шнурку“ (IV, № 42); 1550 р.— „пергаментний лист [...] з підписом і печаткою найяснішого князя, володаря Лева, колись князя Русі“ (IV, № 43); 1556 р.— „лист на пергаменті [...] скріплений його [Лева] титулом і звичною зубчастою печаткою“ (IV, № 47); 1556 р.— „лист на пергаменті [...] скріплений його [Лева] титулом і звичною зубчастою [?] печаткою“ (IV, № 48); 1557 р.— „лист на пергаменті [...] засвідчений князівським титулом та його [Лева] звичною із зубом печаткою“ (IV, № 50); 1562 р.— „лист на пергаменті [...] скріплений титулом і печаткою найяснішого князя Русі Лева“ (IV, № 53); 1581 р.— „лист Лева, сина короля Данила, з підвішеною на шовковому шнурку пошкодженою печаткою“ (IV, № 65) та ін.

Поданий неповний перелік згадок про князівські печатки XV—XVI ст. вказує, що документи, писані від імені князя Лева чи Лева, сина Данила, засвідчували вислою печаткою, яка мала два зображення. Чи йдеться про два різні зразки печатки, — не відомо. Зміст першого зображення невідомий — існують припущення, що воно мало малюнок „льва“⁴⁷, другого — малюнок „зуба“ („з зображенням зуба“). Припускаємо, що в обох випадках печатка мала одностороннє зображення, бо про два її боки (аверс і реверс) ніде не мовиться. Чи був це у першому випадку „лев“ (династичний і територіальний знак, т. зв. лев Романовичів), а у другому — „зуб“ („тризуб“ або його видозміна, як родовий знак Рюриковичів) — нині на це немає однозначної відповіді⁴⁸. Додамо лише, що на родовий зв'язок галицько-волинських князів із Володимиром

⁴⁷ Знак у вигляді „льва“ виявлений на монетах, кахлях, зброї і спорядженні вершника у XIII—XIV ст. (див.: Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII — початку XIV століть // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— Львів, 2000.— Т. ССXL.— С. 256—257). За традицією, під час торговельних процедур у місті Львові на честь міста Лева випалювано на різних предметах „герб міста“ із зображенням „льва“, який у документах називається „signum Leonis“ (Badeski K. Archiwum akt dawnych miasta Lwowa.— Lwów, 1935.— [Т.] III.— S. 224, N 708).

⁴⁸ Пор.: Дашкевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя наукова геральдична конференція. Збірник тез повідомлень та доповідей.— Львів, 1993.— С. 32—33; Гречило А. Територіальні символи...— С. 255—263; Janeczek A. Ząb kniazia Lwa...— S. 177—189.

Святославовичем (Великим), тобто Рюриковичами, неодноразово у досліджуваних грамотах наголошує клаузула *інституцій*, наприклад: „Nos dux Leo, filius regis Danielis. Inito consilio prout et abavus noster car Wlodimirus et noster parens addidit ecclesiasticis“ (III, 5); „А се та князь Левъ снь крола Данила • Згадавшиса ксмо с нашими богары • тако прадѣдъ нашъ црѣ Вкликын Володымкръ и шѣць нашъ оуправнлъ и придалъ митрополнто.мъ и кѣпкѣмъ“ (III, № 9); або: „А се а князь Левъ снь крола Данила • Згадавшиса есмо з ишими боры прадѣа ншъ ца Великий Владимѣ и шѣць наш • и преда митрополнто и епкпо“ (III, № 18, вар. Б). Чи можна стилістику зображення „льва“ пов’язувати з малюнком „льва“ — єдиної на сьогодні виявленої печатки, яка начебто була у канцелярії Юрія Львовича (можливо, й Лева Даниловича), а потім перейшла до Юрія Тройденевича, тобто з т. зв. левом, що стоїть на лапах, — не відомо. При описах князівських печаток у королівських канцеляріях XV—XVI ст. лише зазначена їх належність „руській князівській канцелярії“ або, що є „печаткою найяснішого князя Русі Лева“. Цією інформацією, очевидно, не можна нехтувати. На сьогодні, на жаль, немає жодних інших відомостей і даних про них. Міркування про ці печатки все-таки висловлені очевидцями. Крім того, знаємо, що ці печатки кріпилися до пергаментних аркушів документів шовковими шнурками (з одного тексту відомо, що чорним шовковим шнурком) і були виготовлені з „простого воску“ (IV, № 30). На основі сказаного можна судити, що йдеться, правдоподібно, про один тип державної печатки, але з двома різними зображеннями. Водночас не відомо, чи ідентичними були їх форма і розмір. Не знаходить прямого підтвердження також те, чи за тими зображеннями можна вбачати різне функціональне застосування печаток. Можливо, це печатки, що належать не одній, а двом канцеляріям — Лева, сина Данила, і Лева, сина Юрія?

Втім, перший „тип“ печатки на противагу другому документів, писаному від імені князя Лева чи Лева Даниловича, викликав застереження ревізорів документів Руського воєводства у 1565 р. Переглядаючи і вивчаючи представлені зацікавленими особами та інституціями князівські документи з печатками, вони визнали дійсними лише ті документи, „які мають печатки з зубом“ („ktore тауа рієсзєнци з зѣбет“) (IV, № 59). Печатка з зображенням „зуба“ фігурує і у Левових грамотах, що визнані сьогодні автентичними (I, № 3; IV, № 29).

Певною загадкою для дослідників української середньовічної сфрагістики є повідомлення клаузули **короборації** у дарчому документі князя Лева на село Васичин, що він засвідчувався замість печатки „зубом“ („Zubot“). Такий спосіб скріплення непорушності документа насправді рідкісний, а може, єдиний з відомих на сьогодні прикладів в українській дипломатиці. І цей „зуб“ за правовою силою і вартістю прирівнювався до печатки: „Na swidoczestwo [...] peczath prŷwŷsilŷ zubot zapeczathalŷ a ze nie ŷmaliesmo nasoy peczathŷ prŷ ssobŷ, a daliesmo toth lŷsth na lowisczi“ (III, № 6). Що собою являв цей „зуб“ як знак і предмет, яким засвідчувався документ узагалі і який він міг мати вигляд, яким користувалася виїзна князівська канцелярія („на lowisczi“), — не відомо. Не знаємо також, як він кріпився до пергаменту. Можливо, це був рід металевої пломби з клеймом знака „зуба“. Втім, правдоподібно, що між зображенням „зуба“ на печатці і на згаданому предметі (пломбі) не було або майже не було різниці.

В окремих списках різних документів, писаних від імені князя Лева, є дописки (можливо, пізніші) на пергаментному і паперових списках: „L[ocus] s[igilli]“ (III, № 5, 7) і „Locus sigilli dentalis“ (III, № 26).

Щодо загальної оцінки достовірності (власне, можливої недостовірності) досліджуваних документів пізнавальними є також такі факти: у підтвердному документі дарчої князя Лева на села Гдешичі та Біличі короля Олександра з 1506 р. вказано, що „два листи, складені під титулом покійного князя Лева [...] скріплені його вислою печаткою і написані руським письмом“ (IV, № 34), тим часом у самій князівській грамоті, текст якої включений у королівську підтвердну, немає найменшої згадки про клаузулу **короборації** і будь-якого натяку на печатку (III, № 24). Виявлені неузгодженості також у межах одного і того ж документа: у дарчій князя Лева на село Кальнофости й Онуфрїївський монастир з датою 1284 р. немає тексту **короборації**, хоч у списках у кінці загального тексту стоять у круглих дужках дві літери: („L. S.“ — „L[ocus] S[igilli]“), які інформують про існування в минулому якоїсь печатки (III, № 7).

Про печатку на документі, писаному від імені князя Романа, більше нічого не знаємо, крім того, що вона була й мала засвідчувати дарчий документ (III, № 2).

Пізнавальною для оцінки досліджуваних документів є їх будова. Архітектоніка документа, як відомо, криє у собі одну з центральних проблем дипломатички — проблему співвідношення форми та змісту документа. Кожний документ як об'єкт дослідження є, як видно, певним чином структурно оформлений зміст. У зв'язку з цим структура документа (його формуляр) сприяє вивченню усієї „реальної дійсності з усіма її суперечностями і змінами, що відбуваються у ній“⁴⁹.

Галицько-волинські документи репрезентують два типи формулярів: **повний** (тричастинний) і **простий** (в окремих випадках, можливо, й скорочений формуляр). Окремо стоїть формуляр листа-звернення (III, № 1).

Повний формуляр засвідчує традиційну тричастинну будову — складається із **вступного протоколу, власне змісту і закінчення (есхатоколу)**, кожна з яких виповнена відповідною кількістю клаузул. За суттю цей формуляр відповідає класичній будові документа, яка потрапила в Україну з Візантії, фігурує у XIII—XIV ст. у дипломатиці всіх західно-, центрально- та східноєвропейських земель.

Серед досліджуваних документів таку структуру репрезентують здебільшого грамоти, писані від імені князів Романа, Лева, сина Данила (Лева Даниловича), Любарта (Любарта Гедиміновича). Це документи-фальсифікати, як правило, з власними датами: 1240 р. (III, № 2), 1244 р. (III, № 3), 5 серпня 1270 р. (III, № 5), 15 вересня 1282 або 1292 р. (III, № 6), 4 жовтня 1287 р. (III, № 9), 12 січня 1292 р. (III, № 10), 8 жовтня 1292 р. (III, № 11—14), 1297 р. (III, № 16), 8 березня 1301 р. (III, № 18), 8 жовтня 1301 р. (III, № 19), 8 грудня 1322 р. (III, № 20).

В окремих із цих документів зауважене нетипове ускладнене виповнення другої частини формуляра — **власне змісту**. Ця частина будується з двох, майже не пов'язаних між собою і штучно з'єднаних компонентів (III, № 4, 11).

Простий формуляр порівняно з **повним** репрезентований серед досліджуваних документів децю рідше. У ньому, як правило, немає **закінчення (есхатоколу)** з такими клаузулами, як **свідки, формула датації, а також апрекація**. Кінцевою клаузулою цього формуляра є звичайно клаузула **санкції** з формулою **маледикції**,

⁴⁹ Черепнин Л. В. К вопросу о методологии и методике источниковедческих и вспомогательных исторических дисциплин // Источниковедение отечественной истории.— Москва, 1973.— Вып. 1.— С. 51.

яка фактично (в деяких випадках із клаузулою **короборації**) закінчує попередню структурну частину формуляра — **власне зміст**. (Пор. документи, писані від імені князя Лева, III, № 4, 21—26.) Якщо відштовхуватися від структури класичного документа, то це, звичайно, не типовий для галицько-волинського документа формуляр. Він з точки зору дипломатики репрезентує формуляр не документа, а акта, бо у ньому бракує основної засвідчувальної клаузули **прикінцевого протоколу — закінчення**. Отже, пам'ятки з таким формуляром можна тільки умовно відносити до документів *sensu stricto*. В деяких випадках відсутність **закінчення** могла бути результатом втрати цієї частини під час внесення тексту у судові актові книги, у комісарські протоколи, метрики чи навіть під час різних пізніших підтверджень, звідки сьогодні беремо варіанти списків документів. У двох списках недатованого документа, а саме **ПЗСч1** і **ВПЗСч2**, зберігається дата (III, № 8). Втім, ця теза мало ймовірна хоч би через те, що за цим внесенням тексту, наприклад, у гродські та земські судові книги, метрики уважно стежила, з одного боку, канцелярія, з другого — часто й зацікавлена особа, а у нашому випадку це могла бути пізніша випадкова дописка. Крім того, простий формуляр не так уже рідко використовується, і допустиме шаблонне його скорочення за умов усе-таки певної урядової регламентації напевно чи було можливим. Він засвідчений також і серед автентичних документів (I, № 2—3). Деякі дослідники припускають, що документ саме з таким формуляром був давно виокремлений як особливий дипломатичний зразок для галицько-волинських земель і що його навіть можна „вважати моделлю документа, характерного для Галицько-Волинського князівства“⁵⁰. В. Семкович розширює його географію і бачить серед посідачів цих зразків документальних пам'яток інших слов'ян. За провенієнцією, на думку вченого, ця модель розвинулася на основі уподібнення до приватного акта, яка деколи навіть „не відрізняється від записки, слугуючи передусім особі до власного обліку своєї повновласності та майнових уповноважень“⁵¹. Сказане значною мірою підтверджує структура приватного документа візантійської

⁵⁰ Дашкевич Я. Р. Грамоты князя Льва Даниловича...— С. 135.

⁵¹ Semkiewicz W. Uwagi o początkach dokumentu polskiego // Kwartalnik Historyczny.— Lwów, 1935.— Roczn. 49.— Zesz. 1—2.— S. 29. Пор. також: його ж. Paleografia w służbie dyplomatyki // Przegląd Historyczny.— Warszawa, 1909.— T. 9.— S. 215—227.

традиції з територій, які в пізньому середньовіччі продовжували перебувати у сфері впливу грецької культури. Там аналогічні за формою документи активно використовувались ще у XII ст.⁵² Поодинокі з них зафіксовані в Західній Русі⁵³. Близькість їх у структурному плані до галицьких, зокрема тих, що писані від імені князя Лева, правдоподібно, може віддзеркалювати взаємини Галичини і Волині з балканським регіоном у ранньому середньовіччі, де їх із XIII ст. збереглося чимало. Цей тип формуляра міг активно використовуватись у князівських канцеляріях, який туди напевно потрапив з приватного діловодства у першій половині XIII ст., а можливо, й у раніших сторіччях, а оскільки був порівняно коротким за формою, то, напевно, й більш поширеним і вживаним. Такою була природа походження простого формуляра галицько-волинського документа. Він не вимагав засвідчень, у тому числі печаткою, отже, міг більше надаватись для підробок.

Стосовно автентичності цього типу досліджуваних документів застереження викликає, власне, не формуляр, а радше зміст і спосіб його подання (викладу), котрий, як відзначалось, не завжди прозорий, а ще частіше недоказовий. Якщо порівнювати основні структурні частини простого формуляра з будовою **вступного протоколу і власне змісту** повного тричастинного формуляра документа, то між ними помітні розбіжності, оскільки вони не містять усіх сподіваних клаузул. Але чи мала бути між ними відповідність і подібність у побудові формуляра, зокрема клаузул? Треба думати, що ні! Це часто диктувалося традицією канцелярій. Крім того, документи із цими двома, власне кажучи, різними формулярами реалізували зазвичай різні завдання та історично виконували аж ніяк не тотожну роль. Так складалося, що документи з простим формуляром частіше призначалися для внутрішнього вжитку в країні і в поточному діловодстві. У них завжди немає клаузули **інвокації** (вона, власне, характерна для документів з повним тричастинним формуляром), гранично стиснута **інтитуляція**, бракує **аренги**, завжди лаконічна **диспозитивна частина**, має богослужбовий характер **санкція**. Третьої части-

⁵² Поп.: Akta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis...— P. 95, 98, 140, 152, 393 та ін.; Dölger Fr. Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges.— S. 296, 299, 303, 306 та ін. Цікаві спостереження А. Золтана щодо мови давньоруського документа: Золтан А. Из истории русской лексики.— Будапешт, 1987.— С. 16—17, 101—104 та ін.

⁵³ Хорошкевич А. Полоцкие грамоты XIII — начала XVI века.— Москва, 1980.— С. 3—4 та ін.

ни традиційного повного формуляра документів — **закінчення (есхатоколу)** зі своїми клаузулами, як мовилось, узагалі немає. Виникає питання, чому такі клаузули, як **інвокація, аренда** (частково й інші), мали б бути наявні у даному типі формуляра, адже розглядуваний простий формуляр, як стверджено, розвинувся з приватної записки чи акта.

Інший формуляр репрезентує документ № 1. Аналіз його дозволяє відносити будову документа до епістолярних писемних пам'яток збірки. (Див. Розділ II. Вступні уваги.)

Привертає увагу мова досліджуваних документів. Вона найчастіше служить критерієм для оцінки відповідності тексту документа часу його створення. Це, однак, не означає, що мова може завжди бути визначальною під час дослідження актів і документів, тим більше документів-фальсифікатів. Щодо останнього, то це трапляється насамперед тому, що до нас у більшості випадків дійшли не оригінали текстів документів, а тільки їх пізні списки. Найбільше із XVI—XVII ст. Отже, у цій ситуації логічно маємо справу не з мовою XIII — першої половини XIV ст., якою могли створюватися документи, а лише з фіксацією її стану на час появи списків документів.

Яка засаднича причина цього? При старанному ставленні писарів до мови текстів під час створення документів кожне століття накладало на них свій об'єктивний відбиток (це зауважено навіть у літургійних і богослужбових текстах), і це виразно проглядається на мовному рівні — з'являються переклади з церковнослов'янської⁵⁴. Причин цього явища багато. Крім місця виготовлення та обставин, у яких створювалися документи (про загальні тенденції, пов'язані з розвитком національної мови, не говоримо), велику роль відігравали стан збереження протографа, рівень підготовки писарів-копійстів і їх тяжіння до народної мови, а якщо йдеться про латино- та польськомовні списки, то й знання мов тими ж писарями. Чимало непередбачуваних „інновацій“ вносить у документи транслітерація українських текстів латинськими літерами тощо мовою текстів, які збереглися лише у перекладах.

⁵⁴ Пор. мову Четві 1489 р., Пересопницького Євангелія 1556—1561 рр. та ін. Див.: Гринчишин Д. Четвя 1489 року — видатна конфесійна пам'ятка української мови // Записки НТШ. Праці Філологічної секції. — Львів, 1995. — Т. ССХХІХ. — С. 251—271; Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє — унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556—1561. Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик. — К., 2001. — С. 13—54 (Бібліографія).

Зміни у мові рукописів документів часто відбуваються під час переписування, а ще частіше у процесі т. зв. відновлення текстів. Вони, як на це вказує насамперед порівняльний аналіз списків, виражені в модифікаціях закінчень слів, перекручуванні власних назв, пропусках, рідше у додаваннях нових лексем, речень, довільній пунктуації та ін. Зміни у текстах могли бути спеціально задуманими (прикладом цього, на наш погляд, служить двояке формулювання клаузули **інскрипції** у грамоті для кафедрального собору Успіння у Кривосі, III, № 18, вар. А та Б) і впливати з об'єктивних обставин розвитку. Часто на мові документа позначалося середовище. В результаті мовою документа є, з малим відхиленням, мова переписувача. Так, за документами XIII—XIV ст. могла закріплюватись орфографія і орфоенія XVI—XVIII ст. (на графіко-орфографічних особливостях пам'яток не спиняємося). У деяких випадках зміни виникали з нерозуміння тексту документа (приміром, до складу тексту вносився заголовок з якогось нині невідомого опису: „**А се листъ князъ Ильво на Добанивиѣ**“, I, № 2) чи неохайності писарів і різних рангів канцеляристів, які, копіюючи документи і вносячи їх на сторінки книг урядів, видавали згодом для зацікавлених осіб витяги. Це особливо характерно для тих скрипторіїв і канцелярій, які „створювали“ документи на підставі давніх записів, а частіше — залишків записів текстів. У деяких випадках, видається, що писарям, які складали документи, не йшлося про збереження формуляра документа та донесення основних його рис (прикмет), так само й мови у первісному вигляді, а лише про факт існування документа як такого. Деколи у контекст окремих документів потрапляють уривки, які не мають ніякого стосунку до тексту *sensu stricto* і торкаються відомостей про його походження. Наприклад, у контексті одного із списків документа виявлено поклик на Євангеліє (III, № 10, список **Мацейо1**). Чи саме ця літургічна книжка мала підтверджувати достовірність фальсифікату? (Див. III, № 3, 11, 15.) Здається, тут йдеться радше про некваліфікованість писарів і копіїстів. Загалом із кожним десятиліттям, а ще виразніше — століттям, з'являються „вдосконалення“ текстів документів, у які щоразу вносяться інноваційні елементи, що супроводжувалися не тільки осучасненням мови, але й втратами істотних подробиць, часто таких важливих для пізнання і розуміння їх структури і змісту.

У зв'язку із сказаним переконливим є нарікання тих дослідників, які, встановлюючи достовірність грамот, спирались на мову списків,

констатуючи, що „слог у грамотах не тот“⁵⁵, що „правопись і мова занадто вульгарні для княжої канцелярії“, „невдала стилізація“⁵⁶ тощо. Абсурдним у зв'язку з цим є віднесення тих чи інших слів (приміром, пан, лист, староста, стрілець, убрус, свідок) до чужомовних запозичень і трактування їх лише з сучасних позицій. До вивчення мови документів, як зауважував Ю. Карський, треба ставитись з особливою обережністю⁵⁷. У них, якщо говорити про оригінальні грамоти, мало засвідчені церковнослов'янізми. Останні мають свою традицію, що вироблялася на основі живої народної мови. Чому? Тому що, „по-перше, це все-таки традиція, яка ґрунтувалася на рідній основі, ближчій до живої мови, ніж церковна; по-друге — за нею не було релігійного авторитету, а тому вона легше поступалася потребам практики і особливостям народної говірки“⁵⁸.

Ми не аналізуємо мови документів-фальсифікатів — це окреме завдання. Основні уваги щодо неї подані у коментарях до більшості грамот. Зауважимо лише, що всі документи писані живою давньоукраїнською мовою з досить помітними діалектизмами (приклади західних говірок). У мові документів майже не зауважені церковнослов'янізми — вони виступають тільки в окремих грамотах як вкраплення на лексичному рівні (див. III, № 9—10, 18), і це переважно у тих випадках, коли вони створювалися (або переписувалися) репрезентантами білого чи чорного духовенства. Чи можна при цьому допускати, що ряд авторів і копійців текстів мали загалом погане уявлення про книжну традицію і українську книжну мову? Мабуть, ні, якщо враховувати той факт, що чимало грамот завдячує своїй появі церковномонастирському середовищу. У чому полягає феномен народної мови списків і актових мов стосовно мови наративних пам'яток? Швидше усього актова мова пов'язана з функціональністю цього типу пам'яток писемності. Документи служили поточному життю народу і перебували у мовному контексті його побуту. Йдеться, насамперед, про явища суспільно-економічного життя, і обсяг питань, пов'язаний із поняттями (і об'єктами також), виявився непередбаченим у церковнослов'янських пам'ятках, для яких у них не існувало ні слів-термінів, ні зворотів

⁵⁵ Карамзин Н. М. История...— Т. IV.— С. 390—391.— Прим. 203.

⁵⁶ Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти...— С. 12.

⁵⁷ Карський Е. К истории звуков и форм белорусской речи.— Варшава, 1893.— С. 88—90.

⁵⁸ Розов В. Значение грамот XIV и XV веков для истории малорусского языка (Пробная лекция, читанная для приобретения звания приват-доцента) // НБУ. Ін-т рук., № 816212.

тощо. Термінологію і будову тексту доводилось безпосередньо запозичувати з уст народу, чому якоюсь мірою слугувало не лише щоденне життя, а й звичаєве право. Крім того, документ повинен був писатися точною, ясною і повністю зрозумілою мовою, яка строго відповідала б реаліям на місцях, чого вимагали зацікавлені особи і в певній мірі правові установи.

Усі обговорювані у розділі документи, як мовилося, збереглися у списках (незважаючи на те, що окремі з них у літературі трактовано як оригінальні грамоти, див. III, № 12. Список АПЄ; № 19. Список НАПЄ) і для них само собою втрачені відомості про будь-які зовнішні ознаки протографів. Це стосується не лише загального вигляду, але й такого важливого елемента документа, як печатка. Печатками, однак, часто скріплювались неавтентичні грамоти (III, № 2, 4—6, 10, 12—15, 18—19). І хоч вони, як правило, не збереглися, свідченням цього є клаузула **короборації** у текстах, а також **вступні протоколи** документів, які пізніше їх підтверджували (див. IV, № 24, 27, 30, 37, 39, 46 та ін.). Цікавим є той факт, що печатки прикріплялись до документів із простим формуляром, у яких немає клаузули **короборації** та дати і, найважливіше, що такі аналогії виявлені серед автентичних документів (див. I, № 3 і IV, № 29). Останнє в майбутньому може пролити певне світло на оцінку і переоцінку тих документів, які сьогодні відносимо до недатованих неавтентичних (III, № 4, 8 (окремі списки), 21—26).

Пізнавальною для оцінки досліджуваних документів є їх географія. Згідно з текстами, грамоти писались у містах Галичі, Львові та Перемишлі, на Волині — у Луцьку (Великому Луцьку), можливо, у Києві. Князівські документи могли створюватись і в інших центрах князівства або навіть у порівняно віддалених від великих міст місцях, а також у польових умовах — „на *lowiszczu*“. Не у всіх грамотах фіксоване місце написання, у багатьох з них воно не вказане (III, № 1, 21—26). Проте наведені у документах назви місць, а отже, й у переважній більшості їх видача адресатові, не можуть служити підставою для якихось ширших висновків — назви могли бути вигадані, як і текстова частина, щоб надати документові „повноцінного“ вигляду і більшої вірогідності, відповідно, й правової ваги. Більш пізнавальною виступає географія згаданих у грамотах об'єктів, а серед них, насамперед, назви сіл, які дарувались, купува-

лись, розмежовувались князями, старостами, приватними особами. Їх розташування вказує на основні центри, до яких тяжіли і в яких, можливо, створювались акти та документи. Список цих сіл і міст такий: Башева, Бережниця, Біличі, Боляновичі, Васичин, Вовче, Вітошинці, Воцанці, Гординя, Гдешичі, Дорошево (Дорожево), Кальнофости, Київ, Крилос, Кульчичі, Лаврів, Львів, Мостица, Перемишль, Ритеровичі, Рогізно, Розбір, Рушевичі (Грушевичі), Созань, Спас, Страшевичі, Тарановичі, Торчиновичі, Угерці, Шептичі.

Більшість названих населених пунктів існує донині і концентрується у Перемишльській землі, власне, в історичних Перемишльській і Самбірській волостях, згодом у Перемишльському повіті. Два документи пов'язані безпосередньо з Галичем та Галицькою землею, два, можливо, — з Києвом, два — зі Львовом. Водночас ні одного фальсифікату з назвами сіл та інших об'єктів не засвідчено на північний схід від Львова, на Малому Поліссі або на Опіллі, Поділлі. Зовсім не зафіксовані території Волині, Підляшшя (крім згаданого Луцька). Нанесені на карту населені пункти свідчать, що більшість їх концентрується саме навколо Перемишля і Самбора, та вони, як згадувалось, стосуються прав власності церкви і церковних корпорацій. Відомо, що упродовж XIII—XIV ст. церковні установи після князівських були найбільшими власниками земель. Село Башева пов'язане зі Святомиколаївським монастирем (III, № 3); Вовче і Мостица — з монастирем і церквами Успіння Богородиці та Івана Хрестителя у Перемишлі (III, № 13); Воцаниця, Шептичі, Кальнофости — з Онуфрїївським монастирем (III, № 7); Лаврів — з Онуфрїївським монастирем (III, № 14); Рушевичі — з Перемишльським єпископством (III, № 19); Созань — зі Святомихайлівським монастирем (III, № 12); Спас — зі Спаським монастирем (III, № 10); Страшевичі — зі Святомихайлівським монастирем (III, № 9); Тарановичі, Торчиновичі — зі Спаським монастирем (III, № 14) та ін. Під час з'ясування цих зв'язків треба також враховувати той факт, що церква у середньовіччі часто розширювала свої маєтності шляхом вільного привласнення земель, а свої права на них намагалася підтвердити *ex post* з допомогою відверто надуманих фундаційних і дарчих документів. Пізніше цей досвід перейняли світські землевласники (зем'яни) в Перемишльщині. Чи не дають ці заходи підстави для вбачання фальсифікації ряду досліджуваних документів у церковних колах Перемишля або монастирях, наприклад, у часто прямо чи опосередковано згадуваному Спаському монастирі?

На те, що монастирі могли бути „кузнею фальсифікатів“, непрямо вказують документи з інших слов'янських земель⁵⁹.

* * *

Підсумовуючи сказане, варто відзначити, що всі подані 26 документів є фальсифікатами. На це сьогодні прямо вказують стан їх збереження, а також зміст і структура. Водночас, навіть у тому вигляді, про який нині знаємо, більшість їх не могла з'явитися на порожньому місці без якихось попередніх записів чи навіть протографів у XIV—XVIII ст. В основі певної кількості могли бути закладені автентичні князівські документи XIII чи першої половини XIV ст. або їх списки, які творили підставу для пізнішого „відновлення“, а отже, й появи підробок. У цьому, хоч би вже на основі сказаного, навряд чи є підстави сумніватись. Про це свідчать, з одного боку, грамоти, писані від імені Лева, сина Данила, які однаковою мірою (принаймні за формою) зберігають докази достовірності і недостовірності свого змісту, з другого — близькість, а то й адекватність формулярів підробок з автентичними документами. Нарешті, третє — конкретні заохочувальні умови, які були створені польською адміністрацією у XV—XVI ст. з „відновлення“ документів шляхом зізнань свідків, апробації спеціально організованих комісій і записами текстів у судово-адміністративні актові книги, метрики та ін. Дві грамоти, писані від імені князя Лева, не викликають сумніву щодо автентичності (I, № 2—3).

Серед досліджуваних документів виділяємо:

а) беззастережні (безумовні) документи-фальсифікати та
 б) документи-фальсифікати, які сьогодні вважають підробками, але остаточна їх оцінка потребує додаткових пошуків і подальших, ґрунтовніших досліджень на основі нововиявлених джерел та інших матеріалів. Важливе місце у цьому належатиме появі нових списків грамот і їх варіантів, а також можливих ситуативних даних щодо їх створення. Такий підхід у процесі вивчення актів і документів, писаних, наприклад, від імені князя Лева, допускав ще М. Грушевський. Особливе місце під цим кутом зору нині посідають недатовані документи.

Немає сумніву, що одні з досліджуваних грамот чи підтверджені королями і внесені у книги судів, метрики могли бути створені на

⁵⁹ Kętrzyński S. Zarys...— Т. I.— S. 215 та ін.

основі оригіналів (пор. хоч би досить часті заяви під час підтвердження грамот Лева (Лева, сина Данила, чи Лева, сина Юрія) королівською канцелярією або заяви урядовців „Ревізії документів Руського воєводства“ щодо грамот, засвідчених печатками з зображенням „зуба“, інші — всього-на-всього за зразком оригіналів з наповненим властивим змістом. Сьогодні розмежувати ці списки фальсифікатів з історичного погляду і їх провенієнції майже неможливо.

Виявлено дарчі та фундаційні документи, а також розмежувальні і статутні, які засвідчують повні (тричастинні) формуляри і прості (двочастинні), що нагадують приватні акти, в яких, звичайно, немає завжди пізнавального для з'ясування автентичності документа допустимого **закінчення**. Окремо стоїть лист (звернення) князя Романа.

Подальші дослідження текстів грамот на підставі можливого виявлення нових їх списків, а також супровідних джерел, очевидно, творитимуть основу для перегляду деяких нинішніх оцінок досліджуваних у цьому розділі документів і, правдоподібно, перенесення ряду з них із розряду фальсифікатів у розряд достовірних і автентичних. Вони покручені часом, насамперед, через втрату протографів багатьох із них, а згодом т. зв. процесу відновлення документів. Важливо, що деякі недатовані документи, віднесені нами до фальсифікатів, за формою ідентичні з автентичними, хоча для віднесення їх до достовірних утворень, навіть із певними застереженнями, на сьогодні ще немає переконливої аргументації.